

## Arşiv Belgelerine Göre Tekkelerde Kadınlar ve Görevleri

### Women in Lodges and Their Duties in the 19th Century Based on Archives

Serpil Özcan<sup>1</sup> 



#### öz

Tasavvuf Anadolu halkının çok uzun zamandır aşına olduğu bir dünya görüşü ve yaşam biçimidir. Tasavvufi yaşam biçiminin mekanları olan tekkeler ise Osmanlı Devleti topraklarının tamamına yayılmış durumdadır. Tekkelerde postnişin olan kişinin ailesi dışındaki kadınların varlığı ise pek incelenmemiş bir konudur. Bu makalede alanda yapılan çalışmaların bir kısmı tartışılmış, müşterek özellikleri belirtilmiştir. Söz konusu çalışmalarda, tasavvufi dünya görüşünün kadınlara dair yaklaşımının ele alındığı gösterilmiştir. Kitâbi bilgi ve değerlendirmelerin ötesinde tekkelerde bulunan kadınların miktarı ve orada bulunuş sebeplerinden biri olan görevleri, bu çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir. Bu sebeple arşiv belgelerine dayanılarak, kadınların tekkelerde olup olmadıkları, var iseler ne amaçla orada buldukları, vazifelerinin olup olmadığı ve varsa hangi görevlerin kadınlar tarafından yürütüldüğü, bu görevler karşılığında ücret alıp almadıkları, tekkelerin önemli kararlarında ne derece yer aldıkları gösterilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılda yapılan bir nüfus sayımından yola çıkarak tekkedeki kadın sayısı belirlenmiş sonra da diğer dönemlerdeki belgelerle bu bilgi kuvvetlendirilmiştir. Bu bağlamda fermanlar, arzuhaller ve Meclis-i Meşâyih defterleri taranarak farklı zaman dilimlerinde tekkelerde yaşayan kadınların yükledikleri görevler belirlenmiştir. Bu belgeler aracılığı ile mütevellilik başta olmak üzere tekkenişin, zâviyenişin, duağû hatta meşihat görevi yürüten kadınlar olduğu ortaya çıkmıştır. Üstlendiği görev karşılığında kendisine maaş bağlanan, maaş talep eden ve tekke gelirlerinden faydalanan kadınların olduğu da görülmüştür. Bununla birlikte bu görevlendirmelerin Tasavvufi yaşam biçiminin ve dolayısıyla tekkelerin değişime uğradığı dönem olarak kabul edilen 19. yüzyıl ile sınırlı olmadığı, önceki dönemlerde de tekkelerde kadınların bulunduğu ve yukarıda adı geçen görevleri yürüttükleri görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Tarih, Tasavvuf, Tekke, Kadınlar, 19. yüzyıl

#### ABSTRACT

Sufism has been familiar to Anatolians for a long time as a worldview and way of life. The main research topic is the presence of women and their duties

**Sorumlu yazar/Corresponding author:**  
Serpil Özcan (Doktora Öğrencisi),  
Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları  
Enstitüsü Yakınçağ Tarihi İstanbul, Türkiye  
E-posta: serpilozcan@gmail.com  
ORCID: 0000-0002-4164-0261

**Başvuru/Submitted:** 01.05.2022  
**Revizyon Talebi/Revision Requested:**  
29.06.2022  
**Son Revizyon/Last Revision Received:**  
25.07.2022  
**Kabul/Accepted:** 24.08.2022

**Atıf/Citation:** Özcan, Serpil. Arşiv Belgelerine Göre Tekkelerde Kadınlar ve Görevleri. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 12/2, (Eylül 2022): 615-644.  
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2022.1111797>

in Sufi lodges. Therefore, this study shows based on archival documents whether women were found in dervish lodges, what their purpose there was, whether they had duties and, if so, what tasks they carried out, whether they were paid for these duties, and the extent to which they took part in the important decisions of dervish lodges. The number of women in the lodges was determined based on a population register made in the 19<sup>th</sup> century, and this information was then strengthened with documents from other periods. In this context, the duties of women living in dervish lodges in different periods were determined by scanning the edicts, *arzuhal* [petitions], and *Meclis-i Meşâyih* [the establishment in charge of governing lodges] notebooks. As a result of examining these documents, women were revealed to exist who carried out the duties of *tekkenişin* [lodge resident], *zâviyenişin* [hermitage lodge resident], *duagû* [reader of prayers], *mütevelli* [fiduciary], and sheikhs. Women were found who were also observed to receive a salary and benefit from dervish lodges in return for their duties.

**Keywords:** history, Sufism, lodge, women, 19<sup>th</sup> century

### EXTENDED ABSTRACT

Sufism has been familiar to the people of Anatolia for a long time as a worldview and way of life. Sufi lodges are places for the Sufi lifestyle and were spread all over the Ottoman Empire. The presence of women in dervish lodges outside of the family of the *postnişin* [head of the dervish lodge] is an issue that has not been studied much. This article discusses the studies in the field and expresses their common features. Most of these studies are shown to have dealt with views on the Sufi worldview toward women. Beyond what is known and has been evaluated in the literature, this study aims to determine the number of women who were in the lodges and their duties as one of the reasons for being there. Therefore, this study attempts to show based on archival documents involving edicts, *arzuhal*, and *Meclis-i Meşâyih* notebooks whether women were present in dervish lodges and for what purpose if they were, whether they had duties and what they were if so, whether they were paid for these duties, and the extent to which they took part in the important decisions of dervish lodges.

This study first evaluates the studies that have been conducted in this field according to their subjects and then examines the archival documents. The status of women in Sufism has been converted into data from the documents as women in a lodge. In order to do this, the study talks about the lodges that had been founded by women who had also established waqfs, schools, and madrasas. Some of these women were elites from the palace, and others were wealthy women who had connections to a dervish lodge.

Moreover, Istanbul was determined to have dervish lodges just for women, as well as lodges with women's names. These lodges are the Kadiri/Nakşi Karılar (Hâtuniye) Lodge in Eyüp, the Karılar Lodge in Fatih Horhor, and the Celvetî/Bacılar Lodge in Üsküdar.

Based on a 19<sup>th</sup>-century population register, women were shown to have lived in dervish lodges. According to this and regardless of affiliation to any certain *tariqah* [Sufi school], female Sufis were found in almost all lodges, with their number being the main difference. Evidently, some of these women were members of the sheikh's family, while the rest were dervishes, lodge employees, or women who'd been assigned specific duties.

The study then strengthened this information with documents from other periods. In this context, the study identified the duties of women living in dervish lodges in different periods by scanning the edicts, *arzuhal*, and *Meclis-i Meşâyih* notebooks. As a result of the examination, these documents revealed women to have been present in lodges who carried out the duties of *tekkenişîn* [lodge resident], *zâviyenişîn* [hermitage/small lodge resident], *duagû* [prayer reader], as well as sheikh and *mütevelli* [fiduciary] in particular. Women were also observed to be present who received a salary and who had requested a salary and benefits from dervish lodges in return for their duties.

Studies on the relationship between Sufi lodges and women indicate similar situations in the Mevlevî, Bektashi, and Alevism sects. This current study has documented women to have been present in other well-known sects such as the Halvetiyye, Nakşibendiyye, Bayramiyye, Celvetiyye, Kadiriyye, and Rıfaiyye lodges and to have carried out administrative and service duties. The pre-19<sup>th</sup>-century documents also showed women to have been assigned duties. The case shown in this study was not specific to the 19<sup>th</sup> century, a time when dervish lodges underwent a change.

The relationship between women and Sufi lodges has been overlooked due to attention having only been given to female *evliya* [mystics/saints], who were very few and had extraordinary characteristics. Ordinary Sufi women became visible within the scope of this research through the documentation.

## Giriş

1882 Nüfus Sayımı, 19. yüzyılda İstanbul'da bulunan tekkelerde ikamet eden kimseleri de tespit etmiştir. Bu sayıma göre tekkelerde 1259 erkek, 869 kadın ikamet etmektedir.<sup>1</sup> Tekke sayılarının, söz konusu dönemde çeşitli sebeplerle hazırlanmış bulunan listeler arasında farklılık arz ettiği düşünülürse, bu sayıların da daha yüksek olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışmamızda, tekkeler bazında sayıları farklılaşsa da kadınların tekke ile ilişkileri, üstlendikleri görev ve sorumlulukları ele alınacaktır. Yaygın kanaat bu kadınların, tekkelerde yaşayan şeyhlerin veya dervişlerin aileleri olduğudur. Ancak arşiv belgeleri, bu kitlenin dışında tekkelerde bir de çeşitli vazifeler üstlenen, hatta maaş aldığı kaydedilen kadınlar bulunduğunu göstermektedir. Bu çalışmada söz konusu belgelere dayanılarak kadınların tekkedeki varlıklarına dair farklı bir bakış açısı üretilmeye çalışılacaktır.

Kadınların tasavvuftaki yerine, sembolik konumuna dair çok çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Daha çok erken dönemi kapsayan bu çalışmalar, Mevlevilik ve Alevilik gibi belirli sistemler dahilinde gerçekleştirilmiştir. Sözü edilen dönemden sonraki tarihlere ve farklı tasavvufi gruplara dair yeterli miktarda çalışma yapılmamış görünmektedir. 19. yüzyıl gibi yakın bir döneme dikkatleri çekerek tekke-kadın ilişkisinin ilk dönemlerde olduğu biçimde olmasa bile kendine özel şartlar çerçevesinde sürdüğünün gösterilmesi bu çalışmanın amaçlarından biridir.

Bir vakıf medeniyeti olan Osmanlı Devleti tarihinde, kadınların kurduğu vakıflar da müstakil araştırmalara konu olacak kadar çeşitli ve çoktur. Bu vakıfların arasında konumuzla ilgili olanları şüphesiz kadınların tekke vakıflarıdır. Bu konuyu ele alan kaynaklarda yapılan kısa bir araştırma neticesinde, elde edilen tekke vakıflarına dair bilgilere de makale çerçevesinde yer verilecektir.

## 1. Bir Literatür Değerlendirmesi

### 1.1. Veli Kadınlar

Tekke ve tasavvuf kültürü içinde kadın söz konusu olduğunda bulunabilecek kaynakların çoğu kadının bu kültür içindeki simgesel konumuna dairdir. Bu çalışmaların bir kısmının müşterek yaklaşımı, Hıristiyanlık geleneğindeki kadın imgesinin Hz. Havva'nın işlediği öne sürülen ilk günahı başlatılarak Hıristiyanlıktaki kadın karakteri ve bu yaklaşımın günümüze kadar olan serüveninin anlatılmasıdır. Ardından İslam ve Kur'an-ı Kerim'den hareketle yeni bir kadın portresi çizilerek bunun Hıristiyanlıkla mukayesesi yapılmaktadır. Akabinde araştırmacılar Tasavvufi anlayış içinde kadına büyük değer atfedildiğini ve daha ilk dönemlerden itibaren başta Rabiati'l-Adeviyye (öl. 185/801 [?]) gibi büyük şahsiyetlerin yetiştiğinden bahisle bu görüşlerini delillendirmektedirler.<sup>2</sup> Bu konu dahilinde üretilmiş "İslam'da Kadın", "Müslüman Kadınlar" vb. başlıklarını taşıyan oldukça zengin çalışmalardan söz etmek mümkündür.

1 H. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (İstanbul: Timaş Yay. 2010), 418-425.

2 Bir örnek olarak: Ömer Yılmaz, "Hıristiyan Mistik ve İslam Tasavvuf Geleneğinde Kadın İmgesi ve Evlilik Konusuna Kısa Bir Bakış", *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/2 (Aralık 2012), 54.

Tekkedeki kadınlar söz konusu olduğunda bakılması gereken önemli kaynaklar arasında tasavvuf alanında yapılan araştırmalar gelmektedir. Esmâ Sayın, “Kulluk ve Özgürlük Açısından Tasavvuftaki Kadın Anlayışına Bir Bakış” isimli makalesinde tasavvuf ilminin kaynaklarına dayanarak tasavvufta “önemli olanın er veya erkeklik değil, erlik makamı” olduğunu, bu makama ulaşmış bir kadının aynı amaca yönelmiş ancak elde edememiş pek çok erkekten üstün sayıldığını ifade etmektedir.<sup>3</sup> Bu görüşü Hülya Küçük de tekrarlamaktadır: Yazarın görüşlerini aktardığı sûfilere göre velâyet, kalple ve Hakk’ı arama tutkusu ile ilgilidir. Kişinin dış görünüşü veya kadın ve erkek oluşu ile ilgili değildir. Küçük’ün Mevlânâ’dan aktardığı gibi “İnsan evvel emirde beden değil ruhtur ve ruhun, erkek ve kadınla iştiraki yoktur.” Bu sebeple kadınlar, Cenâb-ı Hakk’ın âlemi idâreye memur kıldığı ve varlıklarını insanlardan gizlediği, bu sebeple gayb erenleri demek olan Ricâlu’l-Gayb arasına da büyük veliler arasına da girebilirler.<sup>4</sup>

Evlialık fenomeni bağlamında Kızana Tekkesi özelinde konuyu ele alan Gülyüz’e göre Türk inanç sisteminde kadın evlialığın varlığı İslam öncesi inanışları ile bağlantılıdır. Yazar bu görüşüne açıklık getirmek için eski Türk inançlarında kutsal kabul edilen Ağ Ana, Umay Ana, Albastı, Biçura, Bay Ana, Ana Allahçın Hatun, Apa-Ana gibi kadınlardan söz eder.<sup>5</sup> Hülya Küçük de 13. yüzyıl itibariyle ortaya çıkan Mevlevîlikte kadın velilerin hatta kadın şeyhlerin varlığından söz eder. Destine Hâtun, Kâmile Hanım, Güneş Han ve Hâce Fatma Hanım atanmış kadın şeyhlerdendir.<sup>6</sup> Küçük, Anadolu’daki kadın türbelerinin sayısının 130’dan fazla olduğunu ifade etmektedir. En çok bilinenleri Süt Evliyası, Kız Evliya, Üçler/Üç kızlar, Yediler/Yedi Kızlar, Kırklar/Kırk Kızlardır.<sup>7</sup> Bütün bu velilik anlatılarına rağmen yazar, “Tasavvuf’ta Kadın” başlıklı bir başka yazısında, tasavvufi kaynaklarda kadın sûfilere yeterince yer verilmediğini hatta onlardan bahsetmeyi İslam adabına aykırı kabul ettiklerini ifade ederek tasavvuf ilminin temel kaynaklarından örnekler vermektedir.<sup>8</sup>

Tasavvuf ile ilişkilendirilen Ahîlik hakkındaki çalışmalarda da tekke kadınlarına dair bilgiler bulmak mümkündür. Bu konuda belki de en önemli araştırma konusu, Ahîlik çatısı altında değerlendirilen Bâcıyân-ı Rûm’dur. Bu zümreyi aralarında pek çok kadın velî bulunması ve tasavvufî bir eğitim sürecinden geçmelerinden dolayı burada ele almak uygun olacaktır.

3 Esmâ Sayın, “Kulluk ve Özgürlük Açısından Tasavvuftaki Kadın Anlayışına Bir Bakış”, *Türk-İslam Medeniyeti İlmî Araştırmalar Dergisi* 20 (2015), 149.

4 Hülya Küçük, “Türk Tarihinde Kadın Veliler: İlk Dönem Mevlevîliği Örneği”, *İstem* 10 (2007), 68.

5 Bahriye Güray Gülyüz, “Eskicuma (Targovişte) Kızana Sultan Tekkesi ve Kızana Sultan Ekseninde Türk-İslam Tasavvufunda Türk Tipi Kadın Evliya Fenomeni”, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 2/2, (Nisan 2019), 32-46.

6 Küçük, “Türk Tarihinde Kadın Veliler”, 74.

7 Küçük, “Türk Tarihinde Kadın Veliler”, 69.

8 Hülya Küçük, “Tasavvuf’ta Kadın”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 291.

## 1.2. Bâciyân-ı Rûm

Bâciyân-ı Rûm ile ilgili yapılmış eserlerin temel dayanağı Aşıkpaşazâde'nin tarihidir. Aşıkpaşazâde eserinde kadın dervişlerden “Bâciyân-ı Rûm” namı altında bahsetmektedir:<sup>9</sup> Aşıkpaşazâde, “Rum'da dört tayife vardur kim müsafirler içinde anılır. Biri Gaziyân-ı Rûm ve biri Âhiyân-ı Rûm ve biri Abdalân-ı Rûm ve biri Bâciyân-ı Rûm'dur.” ifadeleriyle işaret ettiği bu zümrelerin aralarındaki ilişkiye değinmemiştir. Bâciyân-ı Rûm'dan olduğu anlaşılan Ahî Evran'ın hanımı Fatma Bacı/Hatun Ana'dan söz etmiştir. Bâciyân-ı Rûm bir kadın teşkilatı olarak kabul edilirse Fatma Bacı da bu teşkilatın ilk lideridir.

Çalışmalarında Bâciyân-ı Rûm teşkilatından söz eden iki öncü isimden ilki olan Köprülü, müsella ve cengâver Türkmen kadınlarının Bâciyân-ı Rûm zümresini oluşturduğunu ve “şimdilik akla en yatkın görünen tevlin bu olduğunu” ifade etmektedir.<sup>10</sup> Sahanın ikinci ismi Ömer Lütfi Barkan ise “bizi hayrete düşürmemeli” dediği Anadolu'da karşılaşılan kadın şeyhlerin Bâciyân-ı Rûm denilen gruba mensup olduğunu söylemektedir.<sup>11</sup>

Bâciyân-ı Rûm ile ilgili hemen bütün kaynakların atıfta bulunduğu çalışmalardan biri olan Ethem Cebecioğlu'nun “Bâciyân-ı Rûm” makalesinde, Bacı ve Rûm kelimeleri izah edildikten sonra Bâciyân-ı Rûm tamlaması “Anadolu Kadınları, Anadolu Bacıları” olarak güncellenmiştir. Cebecioğlu, Asya topraklarından gelerek Anadolu'ya yerleşen tasavvuf okulları dediği Abdalân-ı Rûm, Gaziyân-ı Rum, Âhiyân-ı Rûm zümrelerinin arasında Bâciyân-ı Rûm'u da saymaktadır. Tekke yöneten ve meşihat görevini ifa eden kadınlardan da örnekler veren Cebecioğlu, Bâciyân-ı Rûm'un Ahî teşkilatı olan Âhiyân-ı Rum'un bir kolu olduğunu ve içtimai, iktisadi, dini, siyasi hatta askerî açıdan örgütlü bir teşkilat olduğunu ifade etmektedir. Faaliyetlerini ise dokumacılık-örgücülük, tekkeye gelen misafirleri ağırlama, tasavvufi faaliyetler ve askeri faaliyetler olarak dört başlık altında ele almıştır<sup>12</sup>.

Cebecioğlu 1991 yılında yazmış olduğu makalesinde yeni yapılan bir araştırmadan söz etmekte ve bu makale ile Bâciyân-ı Rûm'un teşkilatlı bir yapı olduğunun anlaşıldığını ifade etmektedir. Bu, Mikail Bayram'ın 1981 yılında yayımladığı makalesidir. Bayram, makalesinde Anadolu Bacıları Teşkilatı'nın Ahî Evran'ın zevcesi ve hocası Evhadî'd-Din Hâmid el-Kirmanî'nin (öl. 634/1237) kızı Fatma tarafından kurulduğunu ifade etmektedir. Bayram, teşkilatın bazı sınaî, askerî, sosyal ve kültürel faaliyetlerini anlatmaktadır. Makalenin geri kalan kısmında ise Fatma Bacı'nın kimliğinden ve hayatından uzun uzun bahsetmektedir.<sup>13</sup>

9 Aşıkpaşazâde bilgisi kendisine dayandırılan Bâciyân-ı Rûm bahsinde tam olarak şöyle demektedir: “Rum'a gelen dört grup insan vardır. Biri Gaziyân-ı Rum (Anadolu Gazileri), biri Âhiyân-ı Rum (Anadolu Ahileri), biri Abdalân-ı Rum (Anadolu Abdalları) ve birisi de Bâciyân-ı Rûm'dur (Anadolu Bacıları). Hacı Bektaş Sultan bunların içinde Bâciyân-ı Rûm'u tercih etti ki o da Hatun Ana'dır. Onu kız edindi, keşiflerini ve kerametlerini ona gösterdi ve ona teslim etti. Kendisi Allah'ın rahmetine vardı.” Aşıkpaşazâde, *Osmanoğullu'nun Tarihi*, Hz. Kemal Yavuz-Yekta Saraç, (İstanbul: K Kitaplığı, 2003), 298.

10 Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, (Ankara: TTK Yay., 1991), 93-94.

11 Lütfi Bergen, “Ömer Lütfi Barkan'ın Dervişleri ve Anadolu'da Şehir Kurmak”, *Akademik Platform* ½ (2017), 23-67.

12 Ethem Cebecioğlu, “Bâciyân-ı Rûm”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1991), 2/ 651-654.

13 Mikail Bayram, “Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Teşkilatı'nın Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1981), 57-72.

Kadir Özköse “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü” adlı makalesinde, İslam ve Türk kültüründe kadınların önemine değinerek Türklerin Anadolu’ya geldikten sonra Türkmen kadınlarının iş hayatından kopmadığını ve birtakım etkinliklerde bulduklarından söz eder.<sup>14</sup> Tarih boyunca, çalışma ve üretme faaliyetlerinden ayrı düşünülemez olan kadın verimliliğinin burada iş hayatı olarak tanımlanmasındaki amaç, işin karşılığında kazanç elde ediliyor olmasıdır. Burada önemli olan, bacıların hem dini hem de kültürel faaliyetlerini tarikat disiplinine uygun olarak ve onun metodlarını kullanarak yerine getirmeleridir. Bu önemli ayrıntı, bacıları iş kadını vasfından dervişlik konumuna taşımaktadır. Özköse’ye göre Ahîlik, çeşitli sanat kollarına mensup erkeklerin kurduğu, Bacılık ise kadınların mensup olduğu bir sanatkârlar teşkilatıdır.<sup>15</sup> Anadolu’ya göç eden Türkmenlerin barınma, gerektiğinde misafir edilme ve herşeyden önemlisi acemisi oldukları topraklara uyum sağlayabilmelerinde Ahî zâviyelerinin önemli bir yeri vardır. Bu tekke ve zâviyelerde misafir edilenlerin “iâşe ve ibâtesi” yani yeme içme ve ağırılanmaları Bacılar tarafından yürütülmektedir. Toplumsal ilişkilerin merkezinde yer alan, Türk Kadın Teşkilatı mensupları olarak bu kadınların Anadolu’nun iktisadî hayatına olduğu kadar içtimâî hayatın tanzim ve ahengine de katkı sağladıkları görülmektedir. Organize bir çalışma içinde olduğu anlaşılan ve Ahîlerden ayrı düşünülmeyen bacıların, ulaştıkları her bölgede kadın mürşidleri ve şeyheleri bulunmaktadır.<sup>16</sup>

“Türk Tarihinde Kadın Veliler” isimli makalesinde Hülya Küçük, Türk kadın velilerin tarihini 13. asırda başlatır. Bu tarih Hoca Ahmed Yesevî’nin (öl. 562/1167) “mürîd ve mürîdelerini” Anadolu’ya gönderdiği dönemdir. Bu mürîdler Abdalân-ı Rûm olarak adlandırılmıştır. Mürîdelere ise “Bacıyân-ı Rûm” denmiştir.<sup>17</sup> Bununla birlikte yazar sonraki dönemlerde kurulmuş olan İstanbul’daki tekkelerden birini, Kadiri Karılar (Hâtuniye) Dergâhı’nı örnek vermiştir.<sup>18</sup> Esasında listelerde hem Kadiri hem de Nakşibendî olarak kaydedilmiş bu tekke örneğine ilave edilebilecek, benzer isimlerle anılan iki tekke daha bulunmaktadır. Bunlardan biri Fatih Horhor’daki Karılar Tekkesi ile Üsküdar’daki Celvetiyye’ye mensup Bacılar Tekkesidir.<sup>19</sup> İşlevlerine dair müstakil çalışmalar bulunmayan bu tekkelerin isimlerinden yola çıkarak kadınlara mahsus fonksiyonlara sahip oldukları düşünülebilir. Bu araştırmalar, söz konusu tekkelerin faal oldukları dönemde kadının toplumsal konumu, sorunları, gelir kaynakları, iş birliği yöntemleri ve silsileleri, yardımlaşma ve rehabilitasyon faaliyetleri hakkında bilgiler sunacaktır. Böylece bu alandaki kurumları düşünülenden çok daha erken dönemlere tarihlemek mümkün olacaktır.

14 Kadir Özköse, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/ 1 (Haziran 2003), 270.

15 Özköse, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü”, 271.

16 Özköse, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü”, 272.

17 Küçük, “Türk Tarihinde Kadın Veliler”, 65 – 74

18 Küçük, “Türk Tarihinde Kadın Veliler”, 74.

19 Serpil Özcan, *19.yy. İstanbul Tekkeleri ve Mekânsal Konumlanışları*, (İstanbul: Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 64.

Bâciyân-ı Rûm ile ilgili bir başka çalışmayı da burada ifade etmek gerekmektedir. Cemal Kafadar “Üsküplü Asiye Hatun’un Rüya Defteri” isimli makalesinde kadınların iktisadi ve sosyal hayata nasıl katıldıkları bahsinde, Muhammed Hadžijahiç’in 1982’de yayımladığı ve “Badžijanije U Sarajevu I Bosni” (Saraybosna ve Bosna’da Badžijanije)” adını taşıyan makalesinden söz etmektedir.<sup>20</sup> Söz konusu makalede badje, julbadze, badj-kaduna veya badjijanije denilen ve Aşıkpaşazade’nin Badjiyani (Bâciyân) Rûm terimi ile örtüşen nitelikte bir kadın dervişler grubundan söz edilmektedir.<sup>21</sup> Kuruluşu ve örgütlenişi 17. yüzyılın ortalarından 18. yüzyılın ortalarına tarihlenen kadın dervişlere ait Đulbađa Tekkesi, Saraybosna yakınlarında kadınlara mahsus eğitimler veren bir müessesese olarak anlatılmaktadır.<sup>22</sup> Makalede, yer yer mezar taşlarından ve yer yer canlı şahitlerden faydalanılarak bu tekkenin, 19. yüzyıl sonraları ile 20. yüzyıl başlarına kadar, hatta yazarın iki savaş arası dediği 1. ve 2. Dünya savaşlarına kadar bacılar kültürünü devam ettirdiği ortaya konulmaktadır. Badjijans ile ilgili çalışmalar bu topluluğun Saraybosna’da Kaduna Ilidža veya Blažuj mevkiinde olduğu gibi Tuzla ve Mostar’da da faal olduklarını; mektep, medrese ve cami yaptırdıklarını göstermektedir.<sup>23</sup> Kadiri, Mevlevi ve Nakşi tarikatlarının kadın dervişlerinden de söz edilen makalede, badjianların ortaya çıktıkları ilk dönemde çoğunlukla Bektaşi-meşreb oldukları ifade edilmektedir. Badjianların, kendilerine mahsus, işlemeli stilize bir gül olan sembollerini, giydikleri başlıklara ve hatta mezar taşlarına işledikleri ifade ediliyor. Özellikle mezar taşlarına işlenmiş bu güller badjianların izini mezar taşlarında sürme imkânı vermektedir.<sup>24</sup>

Varlıklarına dair anlatılar dışında bir ipucu bulunmayan Anadolu Bacılarının aksine, Bosna Bacılarına dair somut verilerin olması önemlidir. Erken bir dönemde eşine az rastlanır bu kadınlar teşkilatı hakkında, Aşıkpaşazade ve Ahî Evran’a dayanan çok az sayıda belgeden başka kaynak bulunamaması yeterli ve doyurucu araştırmalar yapılmasının önündeki en önemli engeldir. Ancak Bosna örneği teşkilat faaliyetlerinin sonraki asırlarda nasıl yürütüldüğüne dair fikir verecektir.

### 1.3. Kadınların Tekkeleri

Yukarıda da ifade edildiği gibi tekke ve zâviyeleri yöneten kadın şeyhlerin varlığından söz etmek mümkündür. Bacılar tarihinin bir parçası olan bu çalışmalardan biri Gülyüz’ün Kızana Sultan Tekkesini ele aldığı makalesidir. Söz konusu makalede Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarına tarihlenen Odyakan Tekkesi’nin sırasıyla Hacı Bacı, Hundî Bacı ve Sûme Bacı tarafından yönetildiği söylenmektedir.<sup>25</sup> Yazar incelediği dönemde tamamı kadınlardan oluşan Bâciyân-ı Rûm teşkilatını ise Fatma Bacı’nın yönettiğini belirtmektedir. O esnada Fatma

20 Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, (İstanbul: Metis Yay., 2019), 137.

21 Muhammed Hadžijahiç, “Badžijanije U Sarajevu I Bosni”, *Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke* 7-8 (1982), 111.

22 Hadžijahiç, “Badžijanije U Sarajevu I Bosni”, 113-114.

23 Hadžijahiç, “Badžijanije U Sarajevu I Bosni”, 127.

24 Hadžijahiç, “Badžijanije U Sarajevu I Bosni”, 131.

25 Gülyüz, “Eskicuma (Targovište) Kızana Sultan Tekkesi”, 36.



Bacı'nın kız kardeşi olan Âmine Hatun da teşkilatın Şam'da bulunan şubesini yönetmekte ve kadınlara tarikat dersleri vermektedir.<sup>26</sup>

Esma Sayın, Camille Adams Helminski'den nakille, Osmanlı topraklarında olduğu gibi diğer İslam ülkelerinde de kadınlar tarafından yaptırılan ve vakfedilen pek çok tekke olduğunu belirtmektedir. Bu tekkelerden bazıları aslında erkekler tarafından kurulsu da sonradan şeyhin halifesi olan hanımların yönetimine geçerek kadınlar tekkesine dönüşmüştür.<sup>27</sup> Bu vakanın tekrarlanması, kadın tekkelerinin kültürel veya toplumsal algıdan öte Tasavvufi yaşam biçiminin bir ürünü olduklarını düşündürmektedir. Yerel kültür ve toplumsal özelliklerle uyumlu olarak farklı bölgelerde farklı tarikatların yaygın olması, kadın tekkelerinin yerel özelliklerden ziyade sûfi yaşamın neticeleri olduğu görüşünü destekler görünmektedir. Annemarie Schimmel de tarikata giren kadınların seyr ü sülûk ile ilerlemeleri durumunda halife veya vekil olarak tayin edildiklerinden bahsetmektedir.<sup>28</sup> Bu bilgiyi Süleyman Uludağ'ın *Sûfi Gözüyle Kadın* kitabında da bulmak mümkündür. Buna göre Mısır tekkelerinden bazıları kadın şeyhler tarafından yönetilir ve bu kadın şeyhler vefat ettiklerinde tekke haziresine defnedilerek kabirleri ziyaretgaha dönüşürdü.<sup>29</sup> Söz konusu eserden hareketle kadınların, Mevlevîlik, Cerrahîlik, Uşşakîlik ve Melâmetîlik'te aktif olarak tekke hayatına katıldıklarını söylemek mümkündür. Yazar, tarikatın genel kuralları dışına çıkılarak Mevlevîlikte kadınların şeyhlik makamına kadar yükseldiklerini belirtmektedir. Bir örnek olarak Sultan Veled'in (öl. 712/1313) kızı Mutahhare Abide Hatun ile başlayarak "İnas Çelebileri" olarak adlandırılan bir kolun mevcudiyetinden söz edilebilir. Uludağ, pek çok Mevlevînin de İnas Çelebileri koluna mensup olduğu bilgisini vermektedir.<sup>30</sup>

Bu görüşe katkı sağlayan yazarlardan biri de "Mevlevîlik'te Kadın ve Mevlânâ Ailesinden Kâmile Hanım'ın Mevlevîliğe Hizmetleri" isimli makalesiyle Betül Saylan'dır.<sup>31</sup> Yazara göre Mevlevîlik'te kadın diğer tarikatlara göre farklı bir konumu haizdir. Bu farklı konunun oluşumunda Mevlânâ'nın kadın hakkındaki tutum ve görüşleri belirleyicidir. Bütün bu yaklaşıma rağmen Mevlevîlikte kadınlar, seyr ü sülûka katılarak erkeklerin aldığı bütün eğitimleri alabildikleri halde "dede" unvanı alamamaktadır. Yazar Mevlevîlik'te kadın konusunda verilecek önemli bir örnek olarak Mevlânâ ailesinden Kâmile Hanım'ın Kütahya Mevlevîhânesindeki hizmetlerini göstermektedir.<sup>32</sup> Küçük de kadın dervişlerin Mevlevîlik, Cerrahîlik ve Bektâşîlik gibi bazı tarikatlerde meşihat mertebesine kadar yükseldiklerinden söz etmektedir.<sup>33</sup>

Tekke kadın ilişkisini Mevlevîlik veya Alevîlik dışında bir tarikatla ele alan çalışmalardan biri Cemal Kafadar'ın bir Halvetî dervişi olan Asiye Hatunun rüya defterini ele aldığı eseri<sup>34</sup>,

26 Gülyüz, "Eskicuma (Targovişte) Kızana Sultan Tekkesi", 37.

27 Sayın, "Kulluk ve Özgürlük Açısından Tasavvuftaki Kadın Anlayışına Bir Bakış", 152.

28 Sayın, "Kulluk ve Özgürlük Açısından Tasavvuftaki Kadın Anlayışına Bir Bakış", 149.

29 Süleyman Uludağ, *Sûfi Gözüyle Kadın*, (İstanbul: İnsan Yayınları 1998), 111.

30 Ömer Yılmaz, "Hıristiyan Mistik ve İslam Tasavvuf Geleneğinde Kadın İmgesi ve Evlilik Konusuna Kısa Bir Bakış", *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/2 (Aralık 2012), 57.

31 Betül Saylan "Mevlevîlik'te Kadın ve Mevlânâ Âilesinden Kâmile Hanım'ın Mevlevîliğe Hizmetleri", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Bahar 2017), 89-100.

32 Saylan "Mevlevîlik'te Kadın ve Mevlânâ Âilesinden Kâmile Hanım'ın Mevlevîliğe Hizmetleri", 93.

33 Küçük, "Türk Tarihinde Kadın Veliler: İlk Dönem Mevlevîliği Örneği", 68.

34 Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, 128.

diğeri ise Sean Foley'in "When Spirit and Intellect Know no Gender Boundaries: Women and The Rise of The Naqshbandiyya-Khalidiyya in The Ottoman Empire During The Ninteenth Century"<sup>35</sup> isimli makalesidir. 17. yüzyıl şahidi olarak Asiye Hatunun güncesi, "ben" anlatılarının çok daha geç dönemlerde bile nadiren rastlanılan bir tür olması ve üstelik bir kadın tarafından kalem alınmış olması dolayısıyla bir ilktir. Tekkeye uzak bir muhitte yaşayan bir kadının şeyhi ile görüşmelerini ve şahsî tecrübelerini anlatmasının ise tasavvuf tarihi çalışmaları arasında müstesnâ bir yeri vardır. Bu çalışmanın konumuzu ilgilendiren yönü ise Asiye Hatunun bir Halvetî olmasıdır. Foley'in araştırması ise şer'î kurallara tabi olma özelliği ile ön plana çıkmış bulunan Nakşibendiliğin Halidiyye koluna mensup kadınlar hakkında dikkat çekici bilgiler vermektedir. Yazar, Türkçe, İngilizce, Arapça kaynakların yanında arşiv belgelerini de kullanarak yaptığı çalışmasında İstanbul'a gelişi 19. yüzyılın başlarına tarihlenen Halidiyye'nin kurucusu Halid-î Bağdadi'nin (öl. 1243/1827) eşi, kızı ve bir mürîdini konu edinmektedir. Yazar, bu kadınlardan ilki olan Hatice binti Yusuf'un, Osmanlı Devleti'nin ve Suriye bölgesinin en güçlü kadınlarından biri olduğunu ifade ederek eşinin kurduğu tarikatın önderleri arasında olduğunu söylemektedir. Halid-î Bağdadi, ölümünden kısa bir süre önce eşine idari ve mali sorumluluklar vererek Hatice binti Yusuf'un Osmanlı siyasetindeki ve Halidiyye camiası üzerindeki etkisini arttırmıştır. Halid-î Bağdadi'nin kızlarından olan Fatıma ise Nakşi-Halidîliği yayan ve anlatanların başında gelmektedir. Yazar, Arapça, Türkçe, Kürtçe ve Farsça'yı çok iyi bilen ve son derece iyi yetişmiş bir Halidî olarak Fatıma'nın önemli hizmetlerinin olduğundan bahsetmektedir. Bir başka kadın derviş Aftap binti Abdullah ise Halid-i Bağdadi'nin 900 kitaplık kütüphanesini muhafaza etmesiyle ünlenmiştir.

#### 1.4. Vakıf Kuran Kadınlar

Tekkelerde kadın konusuna dair bir çalışmada, kadınların kurmuş olduğu vakıflara ve birer ihya edici olarak yapmış oldukları işlere de bakılmalıdır. Kadın vakıfları çok ilgi çeken bir saha olarak pek çok çalışmaya konu edilmişlerdir. Din, sağlık, eğitim müesseseleri, şehircilik, bayındırlık, askeri, sosyal ve kültürel hizmetler önemli oranda vakıflar eliyle yürütülmüştür. Batılı araştırmacılar çokluğu ve yaygınlığı sebebiyle Selçuklu ve Osmanlı toplumu için "Vakıflar Cenneti" tanımını kullanmışlardır.<sup>36</sup>

Aralarında Sultan eşleri, anneleri, kızları ve gözdeleri olan saraylı kadın tekke banilerinin sayısı hiç de az değildir. Bunun yanında devlet adamlarının eşleri olan kadınlar da azımsanmayacak sayıdadır.<sup>37</sup> Birkaç örnek vermek gerekirse Makbul İbrahim Paşa'nın (öl. 942/1536) eşi Muhsine Hatun kaynaklarda kendi adı veya eşinin adıyla anılan bir Nakşibendî tekkesi kurmuştur. Yavuz

35 Sean Foley, "When Spirit And Intellect Know No Gender Boundaries: Women And The Rise Of The Naqshbandiyya-Khalidiyya In The Ottoman Empire During The Nineteenth Century", *Prajna Vihara* 12/1, (January-June, 2011), 16-28.

36 Adnan Ertem, "Osmanlıdan Günümüze Vakıflar", *Divan Dergisi* 6 (1999), 34.

37 Ayşe Çıkla, "Erken Dönemde Osmanlı Devleti'nde Kadın Baniler (1299-1512)", *Mimarist Dergisi* 4/14 (Aralık 2004), 86-89.

Sultan Selim'in kızı Şah Sultan ise eşi Musa Muslihiddin Efendi (Merkez Efendi) (öl. 959/1552) için bir Halvetiyye tekkesi yaptırmıştır. Çengelköy zenginlerinden İbrahim Edhem Efendi'nin kızı Rabia Adeviyye Hanım semtin Bedeviyye tekkesini yaptırırken, yine halktan biri olan Afife Hatun kendi adıyla anılan bir Nakşibendiyye tekkesi yaptırmıştır. Meşrepzâde Mehmed Arif Efendi'nin eşi Nâile ve kızı Amine Hanımlar Otakçılar Mustafa Paşa tekkesi için vakıf kurmuşlardır. İstanbul'da 5 tekke "hatun" sıfatlı bir kadın ismi ile anılırken bir tekke "baci", bir tekke "karı", bir tekke de "valide" kelimesi ile kurulmuştur.<sup>38</sup> Tekke yaptıran kadınların yanında para vakfı marifetiyle ya da tekkelere minber, çeşme, kuyu, mutfak yaptırarak veya kitap, eşya bağışlayarak tekke ihyasına girişen çok fazla sayıda kadın vardır.

Saadet Maydaer, "Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar ve Mal Varlıklarının Kaynakları"<sup>39</sup> isimli makalesiyle bir vakıf kurmaya maddi olarak gücü yeten kadınların bütçelerini tartışmaktadır. Vakıfların büyük veya küçük oluşu bânîsinin mal varlığına bağlıdır. Yaşadıkları dönemi ve ait oldukları toplumun niteliklerini göz önünde bulunduran yazar, Osmanlı kadınlarının mal edinme kaynaklarının hayli kısıtlı olduğunu belirtmektedir. Buna rağmen, Osmanlı döneminde kurulan vakıflardan en az %15'inin kurucusunun kadınlar olduğunu ifade eden Maydaer bu oranın bazı şehirlerde %50'ye kadar yükseldiğini ifade etmektedir. Bu kadınların mal edinme yollarını ise yazar; miras, hibe, mehir, çalışarak para kazanma, maaş/ulûfe, saray hanımları için paşmaklık gibi gelir kaynakları olarak sıralamaktadır. Vakfın kime ait olduğu, vasıfları ve sıfatları ile, neyin vakfedildiği, kime/neye vakfedildiği, ne şartla vakfedildiği gibi pek çok detay içeren bu belgelerden yine başka çıkarımlar yapmak mümkündür.

Yasemin Tümer Erdem ve Halime Yiğit'in müşterek çalışması olan *Bâciyân-ı Rûm'dan günümüze Tür Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri* isimli eser, kadının iktisadi hayattaki yerine dair son derece geniş kapsamlı bir çalışmadır. Çalışmada Osmanlı toplumunda vakıf kuran, vakıf yoluyla medrese ve mektep yaptıran kadınlar, mütevellî (vakıf yöneticisi) olan, alım-satım işleri yapan-yaptıran, gedik, esham ve iltizam sahibi, üretim ve ticaret alanındaki kadınlardan söz edilmiştir.<sup>40</sup> Ancak bu geniş eserde tekkeler vesilesi ile hayatını idame ettiren, hatta maaş alan kadınlardan söz edilmemiştir.

Tekke yaşamına dair yapılan pek çok çalışma genel mahiyette olup ancak müstakil bir tekkeyi inceleyen çalışmalarda söz konusu tekkede yaşayan kadınlardan kısaca söz edilmektedir. Bir örnek olarak, Muharrem Varol'un Üsküdar'da bir Rıfai tekkesi olan Sandıkçılar Tekkesi şeyhinin güncesini analiz ettiği çalışmasından bahsedilebilir.<sup>41</sup>

38 Ayşe Hatun Tekkesi, Hatuniye Tekkesi, Karılar tekkesi gibi. (Özcan, 19.yy. İstanbul Tekkeleri ve Mekânsal Konumlanışları, 192.)

39 Saadet Maydaer, "Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar ve Mal Varlıklarının Kaynakları", *Vakıf Kuran Kadınlar* (2019), 143-159.

40 Yasemin Tümer Erdem, Halime Yiğit, *Bâciyân-ı Rûm'dan günümüze Türk kadınının iktisadi hayattaki yeri*, (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2010).

41 Muharrem Varol, *Tekkede Zaman, Üsküdar'da Rıfai Sandıkçı Dergâhı ve Vukuat-ı Tekaya*, (İstanbul: Dergâh Yay., 2017)

Burada ele alınan kaynakların müşterek noktası, kadınların tekkelerle kurdukları tasavvufi, dini ve manevi irtibata dair bilgiler vermeleridir. Tekke kadınlarını arşiv belgeleri üzerinden yeni ve yakınçağ özelinde inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Daha çok Mevlevilik ve Bektaşilik ile, daha eskiye gidilirse Bâciyân-ı Rûm, Ahilik ile birlikte ele alınması neredeyse gelenek halini almış bulunan tekkede kadın konusu, bazı çalışmalarda dini bağlamından koparılarak sade bir ticaret ve dayanışma kimliğine büründürülmüştür. Yakın döneme dair yorumlarda ise tekkede kadın meselesi neredeyse itikâdî bir bozulmanın işareti olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti ile şehirleşme ve yerleşik hayat oranı artan Türk boylarının Sünni mezheplere yönelmesi sonucu, tekkelerde kadın varlığının da azaldığı veya ortadan kalktığı kabulü araştırmalara yön vermiş olabilir. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak değerlendirilebilecek bazı çalışmalarda kadın dervişliği Alevi-Bektaşî tarikatlarına hasredip Sünnilik ile ilgili boyutu velîlik mertebesinde bırakanlar da bulunmaktadır.<sup>42</sup>

## 2. Osmanlı Arşiv Belgelerine göre Tekkelerde Kadınlar

Arşivlerde ayrıntılı bir arama sonucunda tekkelerdeki kadınlara dair pek çok belge bulmak mümkündür. Bu belgeler sayesinde erken dönem Osmanlı Devleti'nde varlıklarından söz edilen kadın dervişlerin, devam eden asırlar itibarıyla de tekkelerle farklı biçimlerde ilişkilerini sürdürdükleri görülecektir. Ancak buradaki ilk ve önemli sorun, konuyla ilgili literatürün kısıtlılığıdır. Bir başka sorun ise yeterli belgeye ulaşılsa bile dönemin özellikleri itibarıyla tekkeler ile irtibatları kayıtlara geçmemiş kadınların varlığıdır. Bu bilgiler ancak kişisel verilere ulaşılması veya tekkelerin her biri hakkında yapılacak müstakil çalışmalarda elde edilebilir.

Bu çalışmada ise tekke-kadın ilişkisi, nüfusları ve üstlendikleri görevler; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şer'îyye Sicilleri ve Meclisi-i Meşâyih defterlerinden derlenen belgeler yardımı ile gösterilmeye çalışılacaktır.

### 2.1. Tekkelerde Kadınların Nüfusu

Burada İstanbul tekkelerinin nüfusları iki liste üzerinden incelenmiştir. Bunlardan ilki 1283/1866 ilâ 1297/1880 arasında hazırlanmış olan Nüfus Vukâtı Defteri'dir.<sup>43</sup> Bu defter Meclis-i Meşâyih tarafından tutulmuş, sadece erkek nüfus zikredilmiş ve 1837 kişinin tek tek isimleri, doğum tarihleri ve yerleri kaydedilmiştir. İkinci liste ise 1875 tarihli istatistiki bir belgedir.<sup>44</sup> Bu belgenin en mühim özelliği hem erkekleri hem de kadınları saymış olmasıdır. Bu sayım Bâb-ı Âli Nezâret-i Umûr-i Dahiliyye Sicill-i Nüfus İdâre-i Umûmiyesi tarafından yapılmıştır. 260 tekke 10 belediye bölgesi dahilinde kaydedilmiştir. İsim, tarikat, mahalle-semt bilgileri verilmiş olan tekkelerde toplam 1184 kadın ve 2275 erkek nüfus olduğu belirtilmiştir. 1882 yılında yapılan nüfus sayımında da yine kadın ve erkek sayıları verilmiştir (bkz. Tablo: 1).<sup>45</sup>

42 İbrahim Bahadır, *Alevi ve Sünni Tekkelerinde Kadın Dervişler*, (İstanbul: Su Yay., 2005).

43 BOA. KK. 6290

44 Cahit Telci, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", ed. İsmail Aka ve diğerleri, *50. Yıl Türkçülük Armağanı*, (1944).

45 Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, 418-425.

| Tablo 1<br>Belediye bölgelerine göre tekke nüfusları (1875 ve 1882) |                |  |       |   |       |
|---|----------------|--|-------|---|-------|
| Belediye Daireleri  | Tekke sayıları | 1875 tarihli listeye göre tekke nüfusu |       | 1882 sayımına göre tekke nüfusu<br>(Karpat, 2010) |       |
|   |                | Erkek                                  | Kadın | Erkek   | Kadın |
| 1. Daire: Beyazıt   | 28             | 77                                     | 69    | 118   | 87    |
| 2. Daire: Fatih   | 61             | 245                                    | 196   | 244   | 182   |
| 3. Daire: Cerrahpaşa  | 77             | 338                                    | 269   | 418   | 279   |
| 4. Daire: Beşiktaş  | 4              | 28                                     | 6     | 41  | 18    |
| 5. Daire: Yeniköy   | 5              | 15                                     | 8     | 19  | 17    |
| 6. Daire: Beyoğlu   | 27             | 154                                    | 82    | 153   | 67    |
| 7. Daire: Büyükdere   |                |  |       |   |       |
| 8. Daire: Kanlıca   | 5              | 20                                     | 16    | 23  | 17    |
| 9. Daire: Üsküdar   | 50             | 222                                    | 140   | 242   | 200   |
| 10. Daire: Kadıköy  | 3              | 71                                     |       | 1   | 2     |
| Toplam  | 260            | 1170                                   | 786   | 1259  | 869   |

Tablo 1’den de anlaşılacağı üzere Büyükdere harici bütün belediye dairelerinde tekke bulunmaktadır. 1875 ilâ 1882 nüfusları arasında belirgin bir artış söz konusudur. Özellikle Beyazıt, Cerrahpaşa ve Beşiktaş tekkelerinde kalanların hem erkek hem de kadın sayılarında bir artış gözlenmektedir. Bunun çeşitli toplumsal sebepleri olabileceği gibi Kadıköy dairesindeki nüfusta gerçekleşen büyük düşüş, sayımlar arasındaki farkın bir hatadan kaynaklanabileceğini göstermektedir. Fatih, Yeniköy, Beyoğlu, Kanlıca ve Üsküdar dairelerinde rakamlar çok fazla değişmemiş görünmektedir. En çok kadın nüfusunun bulunduğu yer 279 kadın nüfusu ile Cerrahpaşa olurken onu Üsküdar takip etmektedir. Esasında tekkelerde kalan, barınan insan yoğunluğunun meskûn bölgelerde arttığı söylenebilir. Genelde bütün belediye daireleri göz önüne alındığında kadın nüfuslarının, erkek nüfuslarının neredeyse yarısı olduğu dikkati çekmektedir. Ancak tekke yoğunluğu bakımından yüksek bir orana sahip Üsküdar’da kadın ve erkek sayıları neredeyse eşit durumdadır. Bu duruma Üsküdar’da bulunan Bacılar Tekkesinin yol açtığı düşünülebilir. Beyoğlu ve Fatih dairelerinde ise erkek sayıları artarken kadın sayıları azalmış görünmektedir. Tekke sayılarının hemen her listede farklı hatta eksik tespit edildiği düşünülürse<sup>46</sup> tekkelerde barınanların da benzer şekilde eksik veya hatalı kaydedilmiş olması mümkündür. Ancak sadece bu sayılar, doğruluğu tartışılabilir, tekkelerde kalan, ikamet eden, yaşayan, sığınan kadınların varlığını göstermede yeterlidir.

1864 yılında, tekkelerin iç işleri ile ilgilenmek üzere Şeyhülislamlık’a bağlı olarak kurulan ve tekke temsilcisi şeyhler tarafından yönetilen Meclis-i Meşâyih, kuruluşunun ikinci yılında bir nüfus sayımı başlatmıştır. 1866-1880 arasında çok uzun bir sürede tamamlanabildiği için,

46 Özcan, 19.yy. İstanbul Tekkeleri ve Mekânsal Konumlanışları. 34-102.

bu süre zarfında meydana gelen değişiklikleri yansıtmada sorunlar taşıyan belgede tekkeler 35 bölgeye ayrılmış, her bölgedeki tekkeler Merkez Tekkelere pay edilerek bağlanmıştır. Merkez tekkeler ve onların şeyhleri kendilerine bağlı tekkelerin iç işleri ve eğitimlerinden sorumludur.<sup>47</sup> Bu tekkelerin kadın ve erkek nüfusları Tablo: 2’de verilmiştir.

| Tablo 2<br><i>Merkez Tekkelerin 1866-1880 ve 1875 yılları nüfusları karşılaştırması</i> |                               |                      |                   |                   |
|---|-------------------------------|----------------------|-------------------|-------------------|
| Tekke Adı   | 1866-1880 arası nüfus (erkek) | 1875 nüfusu (toplam) | 1875 erkek nüfusu | 1875 kadın nüfusu |
| Yenikapı Mevlevihanesi  | 148                           | 41                   | 24                | 17                |
| Merkez Efendi Dergâhı   | 21                            | 20                   | 11                | 9                 |
| Silivrikapı civarındaki Nakşî Bâfi Tekkesi  | 38                            | 30                   | 13                | 17                |
| Koca Mustafa Paşa Tekkesi   | 37                            | 16                   | 10                | 6                 |
| Yedikule civarındaki Sünbülüye’den Mirahur Tekkesi                                      | 25                            | 20                   | 15                | 5                 |
| Horhor’da Kalenderhane Tekkesi  | 8                             | 7                    | 4                 | 3                 |
| Koksa civarındaki Sadiyye’den Abdüsselam Tekkesi  | 5                             | 11                   | 6                 | 5                 |
| Hocapaşa’da Musâ Safvetî Paşa Tekkesi   | 17                            | 1                    | 1                 | -                 |
| Küçük Ayasofya’da Şabanıyye’den Şehid Mehmed Paşa Tekkesi                               | 22                            | 8                    | 7                 | 1                 |
| Küçük Ayasofya’da Özbekler Tekkesi  | 16                            | 13                   | 9                 | 4                 |
| Eğrikapı’da Nakşibendiyye’den Emir Buhari Tekkesi                                       | 10                            | 9                    | 6                 | 3                 |
| Nureddin Cerrahi Tekkesi  | 22                            | 27                   | 13                | 14                |
| Çarşanbapazarı’nda Nakşibendi Murad Molla Tekkesi                                       | 13                            | 8                    | 6                 | 2                 |
| Fatih’te Nakşibendi Emir Buhari Tekkesi   | 12                            | 11                   | 6                 | 5                 |
| Unkapanı’nda Nakşibendi Ahmed’ül-Buhari Tekkesi   | 10                            | 15                   | 7                 | 8                 |
| Sütlüce’de Sadiyye’den Hasırcızâde Tekkesi  | 13                            | 16                   | 9                 | 7                 |
| Eyüp’te Kalenderhane Tekkesi  | 30                            | 22                   | 21                | 1                 |

47 Bilgin Aydın, “*Meclis-i Meşâyih*”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2003), 28/247-248.

|  |    |    |    |    |
|--|----|----|----|----|
| Eyüp'te Sünbüliyye'den Şah Sultan Tekkesi                                    | 9  | 8  | 5  | 3  |
| Eyüp Nişancı'da Nakşibendiyye'den Şeyh Murad Tekkesi                         | 23 | 30 | 16 | 14 |
| Galata Mevlevihanesi   | 85 | 36 | 33 | 3  |
| Kasımpaşa Mevlevihanesi  | 48 | 37 | 26 | 11 |
| Tophane'de Kadiriye Tekkesi  | 16 | 9  | 6  | 3  |
| Beşiktaş'ta Nakşibendiyye'den Yahya Efendi Tekkesi                           | 32 | 25 | 22 | 3  |
| Fındıklı'da Sünbüliyye'den Cafer Efendi Tekkesi                              | 13 | 22 | 16 | 6  |
| Üsküdar'da Halvetiyye'den Nasûhî Tekkesi                                     | 9  | 9  | 7  | 2  |
| Üsküdar'da Nakşibendiyye'den Selimiye Tekkesi                                | 19 | 22 | 17 | 15 |
| Üsküdar'da Halvetiyye'den Aziz Mahmud Efendi Tekkesi                         | 23 | 50 | 29 | 21 |
| Üsküdar Mevlevihanesi  | 23 | 14 | 14 | -  |
| Üsküdar Çinili Camii civarında Nakşibendiyye'den Afgani Kalenderhane Tekkesi | 6  | 6  | 6  | -  |
| Üsküdar Özbekler Tekkesi   | 16 | 21 | 13 | 8  |
| Üsküdar'da Menzilhane yokuşunda Rıfâî Tekkesi                                | 2  | 2  | 1  | 1  |
| Beykoz'da Halvetiyye'den Raufî Tekkesi                                       | 6  | 13 | 6  | 7  |

Tablo'da görüleceği üzere ilk sayımda sadece tekkelerde kalan erkeklerin sayısı verilmiştir. 10 yıl gibi kısa bir sürenin ardından yapılan ikinci sayımda ise hem erkek hem de kadın nüfusu verilmiştir. İkinci sayımdaki kadın ve erkek nüfus toplamının, ilk sayıma zaman zaman ulaştığı çoğu zaman da bunun altına düştüğü görülmektedir. Mali ve idari konulara da müdahale yetkisi olan Meclis-i Meşâyih'in kuruluşunun ve faaliyetlerinin tekkeleri büyük oranda tesiri altına aldığı söylenebilir. Özellikle Mevlevihanelerin nüfusundaki düşüş dikkat çekicidir. Bunun yanında nüfusu artan tekkeler de vardır. Sadiyye'den Abdüsselam Tekkesi, Nureddin Cerrahi Tekkesi, Nakşibendî Ahmedü'l-Buharî Tekkesi, Sadiyye'den Hasırcızâde Tekkesi, Nakşibendiyye'den Şeyh Murad Tekkesi, Sünbüliyye'den Cafer Efendi Tekkesi, Nakşibendiyye'den Selimiye Tekkesi, Halvetiyye'den Aziz Mahmud Efendi Tekkesi, Üsküdar Özbekler Tekkesi, Beykoz'da Halvetiyye'den Râufî Tekkesi nüfusları artan tekkelerdir. Bu artış sadece kadın nüfusunun sayıma dahil edilmesi sebebiyle ortaya çıkmış olabilir. Zira bazı tekkelerde erkek nüfus azalmış görünse de kadınlar sayıma dahil edildiği için nüfus artmış görünmektedir. İlk sayımda kadın sayıları da verilmiş olsaydı daha sağlıklı bir mukayese imkânı olabilirdi.

En yüksek kadın nüfusuna sahip tekke 21 kişi ile Üsküdar Aziz Mahmut Hüdâi Tekkesi'dir. Onu 17'şer kişilik kadın mevcutlarıyla Yenikapı Mevlevihanesi ve Silivrikapı civarındaki Nakşî Bâlî Tekkesi takip etmektedir. Bu tekkelerdeki erkek sayıları ise sırasıyla 50, 30 ve 41'dir. Hiç kadın bulunmayan Üsküdar Mevlevihanesi konaklama yeri ve Üsküdar Afgani tekkesi ise mücerret, bekar seyyah dervişler için birer misafirhane konumunda olduğu için buralarda kadınların barınmadığı düşünülebilir. Ancak benzer niteliklere sahip Küçük Ayasofya ve Üsküdar Özbekler tekkelerinde 4 ve 8 kadın ikamet etmektedir. Eyüp Kalenderhanesi'nde ise sadece bir kadın görünmektedir. Erkek sayıları yüksek olmasına rağmen çok az kadın bulunan tekkelerden biri de Beşiktaş Yahya Efendi Tekkesi'dir. Burada 22 erkek mukim olduğu halde kadın sayısı sadece 3'tür. Merkez Efendi Dergâhı'nda ise sayılar denk gibidir, 9 erkek 8 kadın derviş tekkede mukim görünmektedir. Kalan tekkelerin çoğunda ise sayılar 3-4 fazlası ile birbirlerine yakın rakamlardır. Bu örneklem üzerinden değerlendirildiğinde tekkelerin genelinde kadınların da yaşadığı, bu kadınların bir kısmının postnişin olan kişinin ailesi olabileceği veya dışarıdan gelerek tekkede yaşayan, barınan ve belki de çalışan kimseler oldukları düşünülebilir. Sayıların sıhhati için yukarıda söylenilene tekrar ederek rakamların gerçeği göstermek bakımından bir temsil görevi üstlendiğini ifade etmek gerekir.

Görüldüğü üzere tekkelerde hem tekke şeyhi ve ailesi kapsamında hem de aileden olmayıp tekkede mukim ve görevli olma ihtimali olan kadınlar vardır. Tekkelerde kalan kadınların sadece hizmet veya şeyh ailesinden olmak sebebiyle orada bulduklarını düşünmek eksik bir değerlendirme olacaktır. Bazı kadınların hastalıklardan şifa bulmak, maddi manevi destek almak üzere geçici süre tekkede ikamet ettikleri, iyileştikten sonra ayrıldıkları da bilinmektedir.<sup>48</sup> Anlaşılacağı üzere birtakım ihtiyaçlar ve mahrumiyetler sebebiyle tekkede barınan kadınlar olduğu gibi, doğrudan tasavvufi eğitime katılabilmek için tekkede yaşayan kadınların da olması muhtemeldir. Bu amaca hizmet eden sırf kadınlara mahsus tekkeler olduğu gibi hem kadınların hem de erkeklerin barındığı müsterek tekkeler bulunduğunu söylemek mümkündür.

## 2.2. Tekkelerde Kadınların Görevleri

Tekkelerdeki görevler ve bu görevlerle ilgili sorumlular hakkındaki bilgileri yine tekkeler için yazılmış vakfiyelerden edinmek mümkündür. Bâni olarak adlandırılan vakıf sahibi tekke olarak kullanılacak binanın inşasından başlayarak kurumsal işleyişi sağlayan gelirler, giderler, görevliler, görevlilere tahsis edilen maaşlar, ihtiyaç halinde binanın tamiri hatta yenilenmesi ile ilgili gerekli bütün masraf ve durumları vakfiyede belirlemiştir.<sup>49</sup> Bütün bu dikkatli ve ayrıntılı bir şekilde belirtilmiş detaylar kurumsallaşmış bir yapı olan tekkenin işleyişinde oluşabilecek sorunları ortadan kaldırmanın en önemli aşamalarıdır. Bâni aynı zamanda bu düzeni işlevsel kılacak olan görevlileri de tespit etmektedir. Bunlar mütevelli ve nâzırdır.<sup>50</sup> Sözlük anlamı "Bir

48 Varol, *Tekkede Zaman, Üsküdar'da Rifai Sandıkçı Dergâhı ve Vukuat-ı Tekaya*, s. 107.

49 Ayşe Bölükbaşı, *XVI. yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri*, (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 68.

50 Bölükbaşı, *XVI. yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri*, 68.



vakfı vakfedenin koyduğu şartlara göre yöneten kimse”<sup>51</sup> olan müteveli, tekkenin ihtiyaçları, tamir ve bakımı, gelirlerin toplanması ve gerekli yerlere gerektiği biçimde harcanması ve yönetimi ile sorumludur. Câbi ise tekke vakfının gelirlerini, cizye ve haraçları toplama işini yani tahsildarlığını yapan kişidir.<sup>52</sup> Mütevellilik ve cibâyet görevleri bazen tekke şeyhine veya dervişlere verilebileceği gibi dışarıdan kimseler de görevlendirilebilmektedir.

Bunların dışında tekke görevlileri arasında zâkirbaşı, evrâdhan, tabbâh, ferrâş, kayyum ve bevvâb sayılabilir. Zâkirbaşı, tekkelerde zikir esnasında ilahiler okumakla, evrâdhan ise “evrâd” denilen ve belli zamanlarda okunması âdet olan duaları okumakla görevli olan kişidir. Görevi vakıf sahiplerine, tekkenin derviş ve postnişinlerine dua etmek olan ve ayrıca maaş tahsis edilmiş hususi dervişler de vardır. Bu görevlilerin adı “duagû” dur.<sup>53</sup>

Bazen dervişler arasından tayin edilen bazen de dışarıdan getirilen aşçılar tekke mutfaklarında çalışırlar. Yine belirlenmiş maaşları olan bu kişilere tabbâh adı verilir. Tekkenin kapısını açma-kapama, örtüleri, yaygı ve hasırı serme, tekkeyi temizleme ve abdest suyunu temin etme gibi işlerden sorumlu görevliler de bulunmaktadır. Bunları bazen kayyum denilen tek bir görevli yerine getirirken bazen de her bir işi kendine mahsus isimleri ve maaşları olan görevliler yapar. Tekkenin kapılarını açma-kapama işi bevvâb’ın, temizlik ferrâş’ındır. Bazen helaların temizliği için ayrıca bir görevli tayin edilmiştir ki adı kennâs’tır.<sup>54</sup> Tekkenin su sağlama işi ise âbkeş<sup>55</sup> ya da râh-î âb’ındır.<sup>56</sup> Tekkenin kandilleri ile uğraşma işi siracî’nindir. Siracî tekkedeki aydınlatmadan sorumludur ve mum ve kandillerin bakımı ve yakılması ile ilgilenir. Buhûrî de vakıf idâresince buhurdanları idare etmekle görevlendirilmiş olan kişidir.<sup>57</sup>

Arşiv belgelerinde kadınların daha çok mütevellilik, zâviyedâr, zâviyenîşin ve tekkenîşin görevlerine getirildikleri görülmektedir. Duagû, tabbâh, ferrâş kadınlar da vardır. Bu tâbirlerdeki “nişin” kelimesi Farsça, oturmak manasında ism-i fâildir. Zâviye kelimesi ile birlikte iki kelimeden mürekkep bu tabir “zâviyede oturan” anlamına gelir. Zâviyede oturan derviş veya şeyh için de zâviye-nişin denilmektedir.<sup>58</sup> Benzer şekilde Tekkenîşin de tekkede yatıp kalkan, orada ikamet eden dervişlere verilen isimdir.<sup>59</sup> Zâviye, bağlı bulunduğu tarikatın merkez tekkesi kabul edilen tam teşekküllü tekkeler olan “Âsitâne”lere bağlı daha küçük kapsamlı tekkelere verilen isimdir.<sup>60</sup> Zâviyedâr veya zâviyenîşin, bu tekkelerin şeyhlerine verilen isim<sup>61</sup> olabildiği

51 İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügati*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2016).

52 Ayverdi, *Kubbealtı Lügati*.

53 Bölükbaşı, *XVI. yüzyılda İstanbuldaki Halveti Tekkeleri*, 84.

54 Yusuf Sağır, “Sadrazam Köse Mustafa Paşa’nın Vakıf Eserleri”, *Vakıflar Dergisi* 40 (Aralık 2013), 55-86.

55 Bölükbaşı, *XVI. yüzyılda İstanbuldaki Halveti Tekkeleri*, 87.

56 Râh-î Âb: Su yollarını tamir eden ve çeşmelere gidecek su miktarını düzenleyen kişidir. Sağır, “Sadrazam Köse Mustafa Paşa’nın Vakıf Eserleri”

57 Sağır, “Sadrazam Köse Mustafa Paşa’nın Vakıf Eserleri”, 87.

58 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2009)

59 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*.

60 Baha Tanman, “Âsitâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1991), 3/485-487.

61 Tanman, “Âsitâne”, 3/485-487.

gibi tekkede/zâviyede yaşayan kişiler için de kullanılabilir. Bu çalışmada zâviyenin, zâviyedâr, tekkenin tanımları tekkede barınan, oturan anlamında kullanılacaktır. Zira bu vasıflı kişilerin tekke şeyhi olduğuna dair açık bir kayıt bulunmamaktadır.

Burada incelenecek en erken tarihli belge 1651-1652 tarihine aittir. Bu denli erken tarihli bir belge ile başlanılmasının sebebi, özellikle 19. yüzyıl söz konusu olduğunda “tekkelerin bozulduğu” veya tekkelerin Meclis-i Meşâyih müdahalesiyle asıl fonksiyonlarını kaybetmiş olmaları ve haliyle kadınlar dahil herkesin “tayin” ile tekke şeyhi olarak atanabildiği iddialarına dikkatli yaklaşmak arzusudur. Beşiktaş Mahkemesine kayıtlı bu belgede, Mahrûse-i Galata’ya tâbî kasaba-i Beşiktaş’da Arap İskelesi kurbünde vâki Ahmed Dürrânî Zâviyesi’nde tekkenin olan Emine bt. Mahmud isimli bir kadın kendi mülkünden bir takım eşya, kıyafet ve takılarını cariyesi Kâmile bt. Abdullah’a hibe etmektedir.<sup>62</sup> Oldukça erken tarihli bu belgede, Galata bölgesindeki tekkelerden birine mensup olan Emine Hatun’un söz konusu tekkede tekkenin olduğu belirtilmektedir.

Söz konusu tekke, 19.yüzyıl tekke listelerinde bulunamamıştır. Bu durum tekkelerin kurulduğu tarikata, bulunduğu yere, kurucu şeyhe, bâniye veya ihya ediciye bağlı olarak tekkeye verilen birden fazla isim olmasından ya da ömrünü tamamlamış bir tekke olmasından kaynaklanabilir. Galata, Kasımpaşa, Karaköy, Sütlüce, Hasköy ve Okmeydanı içine alan Beyoğlu bölgesinde 55 tekke bulunmaktadır.<sup>63</sup> Gayrimüslim tebaanın ve Levantenlerin yoğun olduğu bölgede tekkeler daha çok Karaköy, Fındıklı sahili ile Kasımpaşa, Sütlüce tarafında yoğunlaşmıştır. Ancak Mevleviliğin ve Kadiriliğin âsitânesi bu bölgededir. Bölgede en yaygın olan tarikat Kadiriliklerdir.

Sıradaki belge Eyüp Mahkemesi tarafından verilmiş bir berattır.<sup>64</sup> 1655’e tarihlenen, Baba Ali Tekkesi zâviyedârı olan Mustafa’nın görevden alındığı ve yerine vakıf sahibinin evlâdından Hatice Hâtun’un zâviyedâr olduğuna dair bu berât, vakfiyede zâviyedârlığın tekkeyi kuranın çocuklarına verilmesi şeklinde bir ibare içermesinden dolayı verilmiştir. Kendisinden önce zâviyedâr olduğu anlaşılan Mustafa adındaki kimse ref’ olunarak bu beyan ile Hatice Hâtun zâviyedâr olmuştur.

Söz konusu tekke Eyüp İdrisköşkü tepesinde fetihten hemen sonra fethi iştirak için gelmiş bulunan Horasan Erenlerinden Seyyid Mehmed Ali Baba tarafından kurulmuş, Karyağdı, Karyağdı Ali Baba, Abdi Baba Tekkesi, Hafız Baba Dergâhı, Karabağvî Tekkesi isimleri ile tanınmıştır. Kuruluşunda Yeseviyye-Bektaşîyye tarikatına mensup iken Bektaşî tekkelerinin kapatılmasının ardından Nakşibendiyye’ye intikal ettirilmiştir. 1885 tarihinde tekkede dört kadının mukim olduğu görülmektedir. Bu erken tarihli belge tekkede daha önceleri de kadınların kaldığını göstermektedir. İki dönem arasındaki önemli fark tekkenin mensubiyetidir. Başlangıçta

62 *Beşiktaş Mahkemesi*, 63 Numaralı Sicil (1061-1062 / 1651-1652). pro.yön. M. Âkif Aydın-ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 48/228.

63 Özcan, 19.yy. *İstanbul Tekkeleri ve Mekânsal Konumlanışları*, 142.

64 *Eyüp Mahkemesi (Havass-ı Refîa)*, 61 Numaralı Sicil (1065- 1066 / 1655). haz. Baki Çakır, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011), 27/294

Yesevi-Bektaşî meşrep olan tekkede kadınlar ikamet edebiliyorlardı, 1885 tarihi ise Bektaşî tekkelerinin Nakşibendiyye'ye geçtiği dönem içindedir.

1715-1716 yıllarına tarihlenen bir belgede Sivas'da Mevlevilik ile irtibatlı bir tekke olan Ali Baba Zâviyesi mütevellisi olan Fatma Hatun'dan söz edilmektedir. Fatma Hatun ve eşi vefat etmiş, terekelerinden kızlarına kalan kısma erkek kardeşleri tarafından el koyulmuştur. Bu belge, mütevellilik hakkının kız çocuklara bırakılmasının erkek çocuk yokluğu ile ilgili olmadığına açık bir örnek olması bakımından dikkat çekicidir. Mahkeme bu haklarını ararak Emine ve Ayşe adındaki kızlara iade etmiştir.<sup>65</sup> Yine Sivas livasında Tozanlı kazasında yaşayan Şahbola ve Şah Ağa Hatun adındaki kardeşlerin zâviyelerine, Gebeş ve Kolköy karyelerinde bulunan Şeyh Çoban zâviyedârları müdahalede bulunmuşlar, şikayetçi olan iki kardeşin talebi haklı bulunarak Şeyh Çoban zâviyedârları bu tutumlarından men edilmişlerdir.<sup>66</sup>

Eyüp Mahkemesi'nin 1741-1748 tarihli kaydına göre Eyüp'de bulunan Yâ Vedûd Evkâfi'nin tekkenişinliğinde Fâtıma Hatun adlı bir kadın hak iddia etmektedir.<sup>67</sup> Ancak vakfın tekkenişinliği İsmail, Ahmed ve müteveffa Hasan Efendilerin babası müteveffa Hüseyin Efendi'ye ait görünmektedir. Bu kimseler elinde bir belge olmayan Fatma Hatun ile mahkemelik olmuşlar ve 20 kuruş karşılığında iddiasından vazgeçmesini talep etmişlerdir. O da bu parayı ararak iddiasından vazgeçmiştir.

İstanbul'un fethinin akabinde Kadiriyye'ye bağlı bir tekke olarak kurulan Yâ Vedûd Tekkesi Eyüp semtine giden yol üzerinde, meskûn alanın dışında inşa edilmiş, zamanla çevresinde kendi adıyla anılacak yerleşimin geliştiği bir mahalle çekirdeğidir.<sup>68</sup> Vukuat defterinde 3 kişinin tekkede kaldığı belirtilse de kadın nüfusa dair bir bilgi yoktur. Yukarıdaki mahkeme belgesinden ise bu tekkede 1740'lı yıllarda Fatma Hatun adında bir kadının kaldığı ve tekkenişinlik iddia ettiği öğrenilmektedir.

1813 yılında Sultan II. Mahmud, iki kadın mütevellisi ve zâviyedârı olan bir tekkeye bir berat göndermiştir. Bu hattı ve tuğrasıyla gösterişli belge devletin en üst mertebesinden Niğde sancağına bağlı Madazi köyünde zâviyedâr tayin edilen Mehmed Halife için düzenlenmiştir. Hacı İbrahim zâviyesinin mütevellî ve zâviyedârları olan Hadice ve Emine hatunlardan Hadice Hatunun tevliyet hissesinin, oğlu Mehmed Halife'ye tevcih edildiğine dair bir beratır.<sup>69</sup>

Anadolu Sadareti Mahkemesi Anadolu'dan bir örnek sunmaktadır. 1831-1834 tarihli bir belgede bu defa zâviyedâr bir kadının ölümü söz konusudur. Söz konusu zâviye Bilecik kazası Gölpınar köyündeki bir Bektaşî tekkesi olan Teraşe Baba Zâviyesidir. Tekkenin zâviyedârı Kafiye Hatun binti Hasan vefat etmiş yerine oğlu Ömer bin Mehmed tayin<sup>70</sup> edilmiştir.

65 Osmanlı Arşivi (BOA), *Sivaslı Ali Baba Zâviyesi Evrakı [HSD.SABZ]*. No. 4, Gömlek No. 42.

66 Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnül Emin [İE.EV]*. No. 71, Gömlek No. 7641.

67 *Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil, (1154-1161 / 1741-1748)*. pro.yön. M. Akif Aydın-ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 72/ 611.

68 Tanman, "Âsitâne", 3/295-332.

69 Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi Evrakı [TS.MA.e]*. No. 823, Gömlek No. 31; No. 7368, Gömlek No. 47 .

70 *Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (1247-1250/ 1831-1834)*. pro.yön. M. Âkif Aydın-ed.Coşkun Yılmaz, (İstanbul : Kültür AŞ, 2019), 93/158.

1885 yılına ait bir kayıta Ankara'da bulunan Hatip Ahmet ve Şeyh Ali İsfehani Zâviyesi Vakfı'nın mütevellî ve zâviyedârı olan Şerife Halime Hatun İstanbul'a gitmiş ve bu sebeple görevlerini aksatmıştır. Aksayan görevleri dolayısıyla Horasanlı el-Hac Ekber Efendi onun yerine ikame edilmek istenmiştir. Bu mesele ile ilgili Meclis-i Meşâyih bünyesinde görülen davada vakıf şartlarına aykırı olması sebebiyle Şerife Halime Hatun'a görevi iade edilmiştir.<sup>71</sup>

1908'le tarihlenen bir arzuhal Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri ihsanlar, yardımlar, atiyeler ve ikramlarla taltif edilmiş tekkelerin vergi ödediklerine dair dikkat çekici bir belgedir. Söz konusu belge İstanbul'un en tanınmış tekkelerinden biri olan Celvetiyye âsitânesi Hüdayi Aziz Mahmud Efendi tekkesine dairdir. Üsküdar'ın merkezinde Doğancılar semtinde bulunan tekke 16. yüzyılın ikinci yarısında Aziz Mahmud Hüdâi tarafından kurulmuştur. 1885 tarihli sayımda tekkede 21 kadının ikamet ettiği görülmektedir. İstanbul'un üç kadın tekkesinden biri olan Bacılar Tekkesi de bu külliyenin içinde bir birimdir. Tekke nüfusuna kayıtlı görünen bu kadınların bir kısmının Bacılar Tekkesi'nin sakinleri olduğu düşünülebilir.

Söz konusu arzuhal Aziz Mahmud Hüdâi Vakfının mütevellisi Zeliha Hanım tarafından yazılmıştır. Zeliha Hanım Aziz Mahmud Hüdâi Vakfı'nın müstesna vakıflardan olması sebebiyle vergi ve rüsumattan muafiyetini talep etmektedir.<sup>72</sup> Yine Hüdâi tekkesine ilave edilen Üsküdar Bulgurlu'daki bazı vakıf mallarının tevliyeti de Şerife Hayrunnisa Hatun'a tevcih edilmiştir.<sup>73</sup> Vakıf sahibi kadınların çok çeşitli sahalarda hizmet ifa eden vakıflar kurduğu bu alanda yapılmış olan çalışmalardan bilinmektedir. Kadınların kurduğu tekke vakıfları da vardır. Bunlardan bir kısmı da Üsküdar'ın en itibarlı tekkesi olan Hüdâi Tekkesi içindir.<sup>74</sup>

Meclis-i Meşâyih'in kuruluşu araştırmacılar tarafından tekkeler için önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Zira önceden beri söz konusu olan tekkelerin denetim ve kontrolü bu kurum vasıtasıyla daha etkin ve düzenli biçimde yerine getirilmeye başlamıştır. Meclis-i Meşâyih'in aldığı kararlar çeşitli isimlerle adlandırılan 52 deftere kaydedilmiştir. Bu defterlerde zâviyedârlık ve tevliyet vazifeleri de olmak üzere aralarında kadınların da bulunduğu görevlendirmeler kaydedilmiştir.

1910 yılına ait bir kayıta zâviyedârlık vazifesi biri kadın olmak üzere dört kişiye birden tevdi edilmektedir. Ankara'nın Sivrihisar kazasındaki İpek Seydi Zâviyesi zâviyedârlık vazifesi Ali, Hüseyin, Mustafa ve Emine Hatun'un sorumluluğuna tevdi edilmiştir.<sup>75</sup> Yine aynı yıl içinde Mihaliç'de bulunan Bayramiyye'ye mensup Şeyh Lütfullah Zâviyesi Vakfı'nın zâviyedârlık, Hüsamettin Vakfı'nın ise tevliyet cihetlerini tasarruf eden Ümmü Gülsüm Hanım vefat etmiş, görevi hakkındaki karar ait olduğu daireye bırakılarak zâviyedârlık cihetinin oğlu Mustafa

71 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri. No. 1762, Evrak No. 67/149, Sayfa No. 191.

72 Osmanlı Arşivi (BOA), *Şuray-yı Devlet [ŞD]*. No. 3046, Gömlek No. 48.

73 Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Üçüncü Ahmed [AE.SAMD.III]*. No. 164, Gömlek No. 16082

74 Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*. No. 650, Gömlek. 32792; No. 415, Gömlek. 21041; *Ali Emiri Selim III [AE.SSLM.III.]*. No. 109, Gömlek. 6595; No. 163, Gömlek. 9797; *Ali Emiri Mahmud II [AE.SMHD. II.]*. No. 78, Gömlek. 5993.

75 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri. No.1735, Evrak no. 31-hulâsa, 2777, Sayfa no. 36.

Efendi'ye verilmesi kararlaştırılmıştır.<sup>76</sup> Yine 1912 yılına tarihlenmiş bir başka kayıta Konya Karaman'da bulunan Şeyh Yatağan Baba Zâviyesi Vakfı'nın zâviyedârı Şerife Hanım vefat etmiş, yerine kardeşinin oğlu Mahmud Efendi görevlendirilmiştir.<sup>77</sup>

1917 yılına dair bir kayıt İstanbul'daki en yaygın tarikat olan Halvetiyye'ye mensup bulunan İsmail Efendi Dergâhı ile ilgilidir. Yeniköy Tekkesi olarak da tanınan bu tekke Mehmed Emîn Âtîf Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Rıfaiyye ile de irtibatlı olan tekkede 3 kişi mukim görünmektedir ve bunların içinde kadın sayısı gösterilmemiştir.<sup>78</sup> Söz konusu kayıt, Merkez Tekke uygulamasında 35. bölgede yere alan İsmail Efendi Dergâhı'nın zâviyedârlık görevinin Fatma Hanım'a verilmesi için Beyoğlu Evkâf Dairesi'ne yazı yazılması hakkındadır.<sup>79</sup>

Burada doğrudan olmasa da dolaylı olarak konumuzla ilgili olan bir Nakşibendi tekkesi kaydını zikretmekte fayda vardır. 1919 yılına ait bu kayıta Topkapı'daki Kazzaz Mehmet Efendi Dergâhı Postnişini Şeyh Galib Efendi'nin meclisi ziyaretinden söz edilmektedir. Galip Efendi'nin akrabası olan bir hanım Nakşibendi Hüsrev Paşa Dergâhı mütevellisidir. Galip Efendi bu hanımdaki vakfiye belgesini de yanında getirmiştir.<sup>80</sup> 1883 yılında Bahriye Nazırı Hasan Hüsni Paşa tarafından Nakşibendiyye'ye mensup olarak inşa edilmiş olan tekkenin 6 kişilik nüfusu vardır ancak kadın sayısı belirtilmemiştir.

Yine bir başka Nakşibendi tekkesi olan ve Eyüp İdrisepesi'nde bulunan Kaşgari Abdullah Efendi Tekkesi'ne dair kayıt 1921 yılına aittir. 1744 yılında Tersane Emîni Yekçeşm Hacı Mürteza Efendi tarafından inşa edilen tekke mezarlıklar arasında kendine mahsus arsası üzerinde تنها bir yerde bulunmaktadır. 20. bölgeye bağlı olan tekkede 8 erkek 4 kadın nüfus kayıtlıdır. Tekkenin bânisi Rûzname-i Evvel el-Hac Mürteza Efendi ve zevcesi Bahriye Hanım Vakıfları'nın Mütevellisi Şeyh Mehmet Bahattin Efendi vefat ettiğinden tevliyet görevi Şeyh Mehmet Bahattin Efendi'nin hemşiresi Hayriye Hanım'a tevcih edilmiştir.<sup>81</sup>

1921 yılına ait iki kayıta aynı tekkede ikamet eden iki ayrı kadının talepleri yer almaktadır. Söz konusu tekke Fatih Keçecipiri mahallesinde bulunan Cuma Tekkesi'dir. Bir tekkenin haftanın günleri ile anılmasının sebebi tekkenin mukabele<sup>82</sup> gününe istinadendir. Keçecipiri mahallesinde cuma günü mukabele yapan tekke Tahta Minare Mescidi Zâviyesi, Mescit-zâde,

76 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri. No.1735, Evrak no. 57- hulâsa, 7003, Sayfa no. 59.

77 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri. No. 1735, Evrak no. 42-hulâsa 660, Sayfa no. 201.

78 Osmanlı Arşivi (BOA), *Kâmil Kepeci defterleri* [KK.d.], Gömlek. 6290.

79 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri. No. 1736, Evrak no.? Sayfa No. 21.

80 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri. No: 1743, Sadıra no. 137, Sayfa No. 11.

81 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri. No. 1745, Sadıra no. 70, Sayfa No. 45.

82 Tekke mensupları haftanın belirli günlerinde bir araya gelerek toplantılar düzenlemektedirler. Bu toplantılar düzenleyen tekkeye, tekkenin mensup olduğu tarikata bağlı olarak değişmektedir. Her tekkenin toplantısı-mukabelesi farklı içeriklere sahip olabileceği gibi benzerlikler gösteren zikir törenleri de farklılıklar içerebilir. Buna bağlı olarak mukabelelerin düzenlendiği yer de farklı isimler alır. Mevleviler için mukabelelerin adı "Sema", "âyin, âyin-i şerif, âyin-i evliyaullah", mukabele yerinin adı ise "Semahane"dir. Bektaşiler için mukabele "cem", mukabelelerin yapıldığı yer ise "meydan/meydan evi"dir. Halvetiler için mukabele "zikir", "devran", "hadrâ", Nakşibendiler için "zikir", "hatm-i haccân" olurken mukabele yeri "Tevhidhâne" adını alır. 19. yüzyıla ait pek çok tekke listesi mukabele günlerine göre organize edilmiştir. Haftanın günleri sıralanmış o günlerde mukabelesi olan tekkeler isim isim sıralanmıştır. (Özcan, 19.yy. *İstanbul Tekkeleri ve Mekânsal Konumlanışları*, 226).

Mustafa Ahî Resmî Dergâhı, Mestcizâde Âlime Hatun Dergâhı isimleriyle anılan bir Kadiri tekkesidir. 13. bölgeye bağlı olan tekkede 1885 tarihli sayımda 3 erkek ve 3 kadın nüfus kaydedilmiştir. Bu tekkede mukime Rukiye Hanım 11 Rebûlevvel 1340 tarihinde tekkede çocuklara ders vermek için ruhsat talep etmiş<sup>83</sup>, yine tekkede ikamet eden Rabia Hanım 29 Rebûlevvel günü tekkede bir dersane açılmasını talep etmiştir.<sup>84</sup> Aynı tekkede ikamet eden iki kadının benzer taleplerle aynı ay içinde iki kez başvuruda bulunmuş olması dikkat çekicidir. Bu durum tekkelerde ruhsatla iş görülmesi ve faaliyetlerden ilgili yerlerin haberdar edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Elbette dikkat çekici bir unsur iki kadından ilki için mukime, ikincisi için ikamet eden tabirinin kullanılmasıdır. Bu iki kadın için zâviyedâr veya tekkenişin denilmemiştir. Bu durumda bu kelimelerin tekkede ikamet eden sıradan kişileri tanımlamadığı düşünülebilir.

Tekkede kalan kadınları tanımlamak için kullanılan sakin ve mukim tanımlarına bir örnek olarak 1860 tarihli bir başka belgeyi de örnek vermek yerinde olacaktır. 27 Muharrem 1277/1860-61 tarihinde düzenlenmiş bir belgede Lefkoşa'da çıkan bir yangından söz edilmektedir. Bu yangında Kırklar Tekkesi muhterik olmuş ve tekke ile birlikte dervişlerin de eşyaları yanmış, zarar görmüştür. Bu tekkede sakin olan Fatıma Zehra ve Emine hanımların odalarıyla birlikte eşyaları da yanmış, olayın müsebbibi olarak Abdal Derviş Mehmed'den şikayetçi olmuşlardır.<sup>85</sup> Bu belgede tekkede kalan kadınlar için zâviyedâr, zâviyenişin, tekkenişin gibi mahiyeti derin bir tanım değil ikamet eden, mukim gibi sade bir kelime olan sakin tabiri tercih edilmiştir. Bu kullanım da zâviyedâr, zâviyenişin, tekkenişin tanımlarına yüklenen anlamın farklılığına bir başka örnek olabilir.

Meclis-i Meşâyih defterlerinde tekkelerde kadınlara verildiğine çokça şahit olunmayan bir görev daha vardır: Türbedarlık. Tekke külliyelerinin pek çoğu içlerinde veya yanlarında tekkenin kurucusuna, ilk şeyhine, ihya edicisine ait türbeler barındırırlar. İstanbul'daki tekkeler özelinden bakılacak olursa, tekke-türbe birlikteliği olan 26 adet tekke olduğu söylenebilir.<sup>86</sup> Bunların bir kısmı tevhidhanenin-semahanenin-meydanın içinde, bir kısmı altında, bir kısmı arada duvar bulunmadan yanında yer almaktadır. Tarikatlar arasında bu konuda bir farklılık görülmemektedir. Hemen her tarikatın türbesi ile mekân birlikteliği olan tekkesi bulunmaktadır.<sup>87</sup> Böyle durumlarda ya türbeye bir türbedâr tayin edilir veya tekkenin şeyhi türbedârdır. 1904 yılına ait kayıt tekke tarihi açısından ehemmiyet arz etmesi yanında hukuk tarihi bakımından da değer atfedilebilecek mahiyeti haizdir. Söz konusu belgede Ayasofya'da meskûn ve kalabalık bir muhitte bulunan Sancaktar Dergâhı olarak bilinen Abdurrahman Şami Dergâhı Postnişini Ragıb Efendi vefat ettiğinden münhal olan meşihat ciheti Ahmet Hulusi Efendi'ye tevcih edilmiştir. I. Abdülhamid'in ihya ettiği tekkeler arasında bulunan Sancaktar Tekkesi Rıfaiyye'ye

83 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri. No. 1746, Evrak No. 117/kırmızı 107, Sayfa No. 79.

84 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri. No. 1746, No. 126/kırmızı 123. Sayfa No. 70 Evrak.

85 Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Valâ [MVL.]*. No. 784, Gömlek. 69.

86 Özcan, 19.yy. *İstanbul Tekkeleri ve Mekânsal Konumlanışları*, 129.

87 Özcan, 19.yy. *İstanbul Tekkeleri ve Mekânsal Konumlanışları*, 130.



mensuptur. Sahâbîlerden Abdurrahman eş-Şâmî'nin makam-türbesini barındıran bu tekkenin neden hususi bir türbedârı olduğu da bu bilgiyle açıklığa kavuşmuş olmaktadır. Böyle bir türbenin türbedârlığı ise tekke mensupları için oldukça önemli bir mevkidir. Tekkenin hem şeyhi hem de türbedârı olan Ragıp Efendi vefat edince uhdesinde olan meşihat ve türbedarlık vazifeleri yeni sahiplerine tevdi edilmiştir. Meşihat vazifesi Ahmet Hulusi Efendi'ye verilirken türbedarlık vazifesi Sıdika Hanım'a verilmiştir. Ancak bu görevlendirmeye itirazlar olmuş, Sıdika Hanım'ın vazifesi elinden alınarak Şeyh Raşid Efendi'ye verilmiştir. Olaydan haberdar olan Meclis-i Meşâyih duruma müdahale ederek Sıdika Hanım'ın itiraz hakkı olduğunu ve bu durumun kendisine bildirilmesine karar vermiştir. Meclis Sıdika Hanım'ın görevlendirilmesinde bir mahzur görmemiş bilakis görevine iade edilebilmesi için itiraz hakkını kullanması hususunda bilgilendirilmesini istemiştir.<sup>88</sup> Aynı kişinin uhdesinde bulunan iki görevin, görevlerin miras kaldığı düşünüldüğünde, belgede kardeş oldukları ifade edilmeyen farklı iki kişiye tevdi edilmiş olması dikkat çekicidir.

Tekkelerde çeşitli görev tanımları bulunduğu yukarıda ifade edilmişti. Tekkeler adına kurulan vakıflar aracılığı ile tekke mensuplarına şeyh dahil belli miktarlarda maaşlar ödendiği vakfiyelerde kaydedilmiştir. Tekke vakıflarınca herhangi bir görevlendirme olmadan orada ikamet eden dervişlere de günlük geçimleri için tahsisatlar ayrılmıştır.<sup>89</sup> Tekkede görevli olan kişilere ayrılan tahsisat, görevli kadın ise ona da ödenmiştir. Konuyla ilgili ilk örnek 1768 tarihlidir.

Söz konusu belge bir Duagûluk belgesidir. Belge bir kişinin uhdesinde birden fazla tekke vazifesinin bir araya gelebileceğini göstermektedir. Söz konusu kişi Edirne'de Nâzır Çeşmesi kurbunda bulunan zâviyenin zâviyedârı olan Şerife Ayşe Hâtun'dur. Belgede ismi verilmeyen tekkede zâviyedâr olarak görevli olan Şerife Ayşe Hatun'un "herhangi bir yerden bir akçe olsun" bir geliri bulunmamaktadır. Bu sebeple başvuruda bulunmuş ve Edirne vergilerinden günlük üç akçe maaşı olan duagûluk vazifesinin kendisine tevcihini talep etmiştir.<sup>90</sup> Duagûluk yukarıda da belirtildiği gibi tekke veya camilerin vakıflarında belirtildiği üzere maaş ve ücret karşılığı duâ etme vazifesidir. Söz konusu zâviyede bu işin bedeli günde üç akçe olarak kararlaştırılmıştır. Bu belge bir kadının tekkede yükleneceği vazife karşılığında ücret talebini içeren önemli bir kayıttır.

1757 tarihli bir arzuhalde yer alan benzeri bir talep müspet şekilde karşılık bulmuştur. Aydın Tekkesi'nin eski şeyhi vefat etmiştir. Emine Hanım eşinin sağlığından itibaren yanındaki bacıları ile birlikte tekkeye konan göçen kim varsa ulemâ, sulehâ ve dervişlerin hepsi ile ilgilenmiş ve tekkenin temizlik, yemek pişirme dahil bütün ihtiyaçlarını gidermiştir. Tekkedeki görev dağılımı düşünülürse Emine Hanım ve bacıları tabbâh, bevâb, râh-ı âbî ve kennâs olarak çalışmışlardır. Eşi de vefat edince Emine Hanım bir arzuhal ile halini sultana arz ederek

88 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri. No. 1775, Evrak no. 43, Sayfa no. 98.

89 Mustafa Özsaray, Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (19. yüzyıl), (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018). 182.

90 Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Mustafa III [AE.SMST.III.]*. No. 239, Gömlek. 18977.

“maaş olacak birkaç akçe” talep etmiştir. Bu talebi merhameten kabul edilmiş ve kendisine 6 akçe maaş bağlanmıştır.<sup>91</sup> Sözü edilen Aydın Tekkesi, Aydınoglu Tekkesi adıyla meşhur, Babiali’de bulunan Halvetiyye ve Kadiriyye’ye mensup tekke olmalıdır. II. Beyazıd devri alimlerinden Tebrizli Abdullah oğlu Muhyiddin Mehmed Efendi tarafından kurulmuş olan tekkenin, merkezi konumu ve devlet erkanına yakınlığı sebebiyle hizmet ettiği kitlenin geniş ve yüksek tabakadan olduğu düşünülürse Emine Hanım ve bacılarının çok büyük bir iş yükü altında çalıştıklarını söylemek mümkündür. 8. bölgeye kayıtlı olan tekkede 1885 yılı sayımına göre 4 erkek 3 kadın nüfusu görülmektedir.

1896 yılında bir başka tahsisat dikkati çekmektedir. Taşlıburun Dergâhı’nın vefat eden Şeyhi Süleyman Efendi’nin kızı Ayşe Sıdıka Hanım’a, dergâhın yeni postnişini tarafından uygun bir maaş tahsis edilmesi Meclis-i Meşâyih tarafından uygun görülmüştür. Vefat eden tekke şeyhlerinin muhtaç durumdaki eşlerine, aile üyelerine Evkaf Nezareti tarafından maaş bağlanıldığına dair belgeler mevcut olmakla birlikte, doğrudan tekkenin ödemeye icbar edildiğine dair bu belge nadir bir bilgi içermektedir.<sup>92</sup>

Görevlendirme tasnifi gözetilen bu çalışmada, tarihi sıralamada belki en başta verilmesi gereken bir kayıttan şimdi bahsedilmesi yerinde olacaktır. Söz konusu belge tekke mutasarrıflığı ile ilgilidir. Mutasarrıf “herhangi bir makam, görev veya memuriyeti elinde bulunduran, tasarruf eden” kişi için kullanılır. Aynı zamanda unvanın sahibi ile görev yapan vekili ayırmak için de kullanılmaktadır.<sup>93</sup> Tekkeler söz konusu olduğunda “mutasarrıf” kelimesinin iki anlamda kullanıldığı görülmektedir. Birincisi tekkede vaki meşihat, zâviyedârlık, türbedârlık, duagûluk gibi vazifelerden birini yerine getirmekle görevli olmaktır. İkincisi ise doğrudan tekkeye “mutasarrıf” olmaktır. Bu ikinci tanım, yapılan çalışmalarda henüz vuzuha kavuşturulmadığı için kapsamı anlaşılamamakla birlikte tekkenin yönetim ve idaresinden sorumlu olmak mahiyetini taşıdığı düşünülebilir. Tekkelerin kadın mutasarrıfları hakkında iki belge dikkat çekicidir. 1090/1680 yılında Mihaliç kadısı Hasan tarafından yazılan arzda Karabey Zâviyesinin mutasarrıfı olan Selime Hatun vefat etmiştir. Yazılan arzda bu vazife bir başkasına havale edilmektedir.<sup>94</sup> 1218/1803-04 yılında ise bu kez Karacaşehir’de Abdülaziz Zâviyesi Vakfı’na mutasarrıf olan Şerife Zeliha Hanım vefat etmiştir. Şerife Zeliha Hatun’un kızları olan Şerife Afife ve Şerife Ayşe hanımlara mutasarrıflık vazifesinin kendilerine intikali hususunda berat verilmiştir.<sup>95</sup>

Bilindiği üzere tekkelerde postnişin olan, yani bir tekkede şeyhlik postuna oturan, şeyh makamına geçen kimsenin şeyhlik, mürşitlik görevine meşihat denilir. Tarih içinde bu konuma kadınların da gelebildiğine dair bilgiler yukarıda verilmişti. İfade edildiği üzere bu durum erken dönemlere münhasır kılınmakla birlikte daha çok Bektaşilik ve Mevlevilikle bağdaştırılmıştır.

91 Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Mustafa III [AE.SMST.III.]*, No. 132, Gömlek. 10341.

92 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, No. 1771, Evrak no. 20/62, Sayfa No. 80.

93 Ali Fuat Ören., “Mutasarrıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2006), 31/377-379.

94 Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnülemin Vakıf [İE.EV.]*, No. 6, Gömlek. 737.

95 Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 7, Gömlek. 307.



1897 yılında Meclis-i Meşâyih defterlerinde kayıtlı bir belge bu duruma yeni bir bilgi ilave etmektedir. Kastamonu’da bulunan Halveti Dergâhı Şeyhi Hafız Ali Rıza Efendi vefat etmiştir. Tekkenin meşihat görevine yine Kastamonu’da yaşayan Yunus Necati Efendi talip olmuştur. Bu durum netleşene kadar vefat eden şeyhin annesi Rûveyde Hanım’ın dergâhı güzel bir şekilde idare ettiği bildirildiğinden meşihat vazifesini vekâleten yürütmesi kararlaştırılmıştır.<sup>96</sup> Meclis-i Meşâyih nizamnamesinde kuruluş amaçlarından biri tekkelere tayin edilecek olan şeyhlerin tayin ve kontrolü meselesiydi. Bu bağlamda gerçekleştirilmiş olan bu görevlendirme dikkat çekicidir.

17. ve 19.yüzyıllar arasından seçilmiş temsili belgeler üzerinden yürütülen analiz neticesinde görüleceği üzere sorumluluk üstlenme ve görevlendirmeler özelinde kadınların tekkelerde aktif ve faal oldukları söylenebilir. Yapılan bu işler karşılığında ücret alanlar olduğu gibi bir süre ücretsiz çalıştıktan sonra maaş talep edenler de vardır. Tekkede çocuklara verilecek eğitim hakkında aynı tekkeden iki farklı kadın tarafından yapılmış olan talepler, hem derviş kadınların tekke adına bir talepte bulunma hakkına sahip olduğunu hem de bu tür eğitim faaliyetlerinin onlarca yürütüldüğüne bir işaret kabul edilebilir. Meşihat görevinin bir kadına verilmesi durumu, tekkelerin asli fonksiyonlarını yitirip artık birer devlet kurumu gibi işlev gördükleri düşüncesini öne çıkarsa da önceki dönemlerde özellikle Mevlevi ve Bektaşî tekkelerinde kadın şeyhler olduğu bilgisini yeniden hatırlatmaktadır. Belki geriye doğru bu bağlamda yapılacak bir arşiv çalışması konuyu açıklığa kavuşturabilecektir.

## Sonuç

Tekkelerin toplumsal yeri ve fonksiyonlarına dair çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak tekkedeki kadınların varlığına dair bir konu işlenmemiştir. Çeşitli çalışmalarda kadın evliya olup olmayacağına dair tartışmalar yürütülürken bir kısmında ise türbeleri ziyaretgâha dönüşen kadın velilerin hayatları araştırma konusu edilmiştir.

Bu çalışma ile ortaya konulmak istenen, çeşitli eserlerde yer alan “tasavvufta kadın” simgesel durumunu belgelerle “tekkede kadın” somut verilerine dönüştürmektir. Bu bağlamda öncelikle vakıflar, mektepler, medreseler kurduğu söylenen kadınların inşa ve ihya ettiği tekkelerden bahsedilmiştir. Bu bânîlerin bir kısmı üst tabakadan, saraylı, devlet erkânına mensup; bir kısmı ise tekkeye mensup varlıklı kadınlardandır.

Buna ek olarak İstanbul’da ahalisi kadınlardan müteşekkil olan, isimleri kadın isimlerini barındıran tekkeler belirlenmiştir. Kadınların tekkelerle olan ilişkisini araştıran çalışmalarda, bu durumun genelde Mevlevilik, Bektaşîlik, Alevilik’te söz konusu olduğu ifade edilmektedir. Bu çalışmada ise diğer meşhur tarikatlarda da Halvetiyye, Nakşibendiyye, Bayramiyye, Celvetiyye, Kadiriyye, Rıfaiyye tekkelerinde de kadınların bulunduğu, idari ve hizmet görevlerini yerine getirdikleri belgelenmiştir. Bu görevlendirmelerin tekkelerin değişime uğradığı 19. yüzyıla mahsus olmadığı, daha önceki dönemlere ait belgeler ile de gösterilmiştir. Bunlar Eyüp’teki

96 İstanbul Müftüülüğü Meşihat Defterleri, No. 1773, Evrak no. 3/123/129/148, Sayfa No. 3.

Kadirî/Nakşî Karılar (Hâtuniye) Dergâhı, Fatih Horhor'daki Karılar Tekkesi ve Üsküdar'daki Celvetiyye'ye mensup Bacılar Tekkesi'dir. Bu tekkelerin, Bâciyân-ı Rûm teşkilatına benzer kurumlar olduğu düşünülmesi ve işleyişleri bu açıdan araştırılmalıdır. Tarihsel sıralamada aralarında asırlar bulunsada Bacılar benzeri bir yapının yine aynı isimle 19. yüzyıl hatta 20. yüzyıl başında Bosna'da yaşıyor oluşu bu görüşü destekler mahiyettedir. Bosna'da hayat bulabilmiş bir kurumun Anadolu'da benzerlerinin olması akla yakın bir beklentidir. Bacıların izlerini yakınçağda aramak eksik kalmış bir araştırma konusudur. Sadece Osmanlı topraklarında değil başka İslam ülkelerinde de tekkelerde kadınların bulunması veya kadın tekkelerinin varlığı, kültürel veya toplumsal algıdan öte bir durumdur. Yerel kültür ve toplumsal özelliklerle uyumlu olarak farklı bölgelerde farklı tarikatların yaygın olması, kadın tekkelerinin yerel ve kültürel unsurlardan ziyade sûfi yaşamın neticeleri olarak ortaya çıktığı görüşünü desteklemektedir.

Yapılan çeşitli nüfus sayımlarında İstanbul'daki tekkelerde mukim olan kadınların varlığı belgelendirilmiştir. Bu analize göre mensubiyete itibar etmeksizin hemen bütün tekkelerde kadın dervişlerin bulunduğu ancak sayıca farklılığın olabileceği gösterilmiştir. Bazı tekkelerde kadınların sayısı hayli az olsa da bazılarında erkeklerle neredeyse eşittir. Bu kadınların bir kısmının şeyh ailesine mensup olduğu akla ilk gelen açıklama olsa da özellikle sayıca çok kadın barındıran tekkelerdeki kadınların çalışan, görevlendirilen veya eğitim almak amacıyla orada buldukları ifade edilmiştir. Buradan hareketle tekkelerde bulunan kadınları üç şekilde incelemek gerektiği görülmüştür: Şeyh ve ailesine mensup kadınlar, tekkenin yapısal işleri ile ilgilenen görevli kadınlar ve sıradan dervişler arasında sayılabilecek olan kadınlar. İlk ikisi hakkında belgeler ve öngörüler mümkün ise de sıradan dervişlerle ilgili belge bulmak çok daha zor görünmektedir. Bu araştırma şerhiye sicillerini inceleyerek mahkemeye yansımış olaylar bazında veya özel arşivlerin ortaya çıkması ile yapılabilir görünmektedir. Çalışmamız özelinde görüldüğü üzere tekke kadınları hakkında yeni araştırmaların yapılması bir gerekliliktir.

Tekkelerin iş bölümü tablosunda zâviyedârlık, tekkenişinlik, türbedarlık, duagülük, bevvâblık, aşçılık ve tekkenin bütün mali idaresini elinde bulunduran mütevellilik ve mutasarrıflık gibi görevlerin olduğu bilinmektedir. Çalışmamızda bu görevlerin kadınlar tarafından da yerine getirildiği gösterilmiştir. Bunlardan zâviyedârlık, tekkenişinlik, mütevellilik ve mutasarrıflık gibi bazılarının o görevleri üstlenen kadınlara, babaları veya anneleri tarafından miras bırakıldığı görülmüştür. Yine de bazı belgelerde örneğin mütevellilik hakkının kız çocuklara bırakılmasının erkek çocuk yokluğu ile ilgili değil bir tercihin sonucu olduğu gözlenmiştir.

Makalemiz çerçevesinde mütevellilik, zâviyedârlık ve tekkenişinlik görevlerinin 1650'li yıllardan beri kadınlar tarafından da yürütüldüğü görülmüştür. Bu görevlerin icrasına dair yapılacak araştırmalar kadınların tekke içinde üstlendikleri sorumlulukları da açıklığa kavuşturacaktır. Çalışmamızda tekkede sakin iki kadının dersane açılmasına dair taleplerini içeren iki belge, kadınların tekke içinde söz sahibi olduklarını göstermektedir. Mektepli tekkelerin varlığı göz önünde bulundurulduğunda tekke kadınlarının başka ne tür faaliyetleri icra ettiğine dair ayrı bir araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Bu araştırmalar, tekkelerin

kadının toplumsal konumu, sorunları, gelir kaynakları, iş birliği yöntemleri, yardımlaşma ve rehabilitasyon faaliyetleri hakkında bilgiler sunacaktır. Böylece bu amaçları güden kurumları düşünüldüğünden çok daha erken dönemlere tarihlemek mümkün olacaktır.

Değişim ve dönüşüm yüzyılında, tekkeler de süreç içerisinde değişim ve dönüşüme uğramıştır. Bütün bir memleketin idari, askeri, eğitim hatta toplum kuralları çerçevesinde yeniden yapılandığı 19. asırda tekkelerin bunun dışında kalması, işin tabiatına aykırı bir durumdur. Bu sebeple toplumun bu en yaygın kurumunun değişim ve dönüşüm evlerini, tekke kadınları çerçevesinde takip etmek ve değerlendirmek, belgelerin çeşitliliği ve miktarı düşünüldüğünde son derece elverişli bir imkân sunacak gibi görünmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, 1741 yılında bir kadın tarafından gerçekleştirilen görev gaspı engellenmiş, 1904 yılında bu defa görevi gasp edilmiş bir kadına hakkı üst mertebelerce teslim edilmiştir. Aradan geçen bu uzun sürede benzer olayların gerçekleşmesi bir başkalaşmadan çok sürekliliğe işaret etmektedir. Bunun yanında kadınların, toplumsal alanda veya çalışma hayatında henüz görünür olmaya başladığı bir dönemde, meşihat dahil birçok görev üstlenmelerini modernleşmenin bir sonucu olarak görmek veya tekkelerin bozulmaları ile ilişkilendirmek tekkeler gibi gelenekli kurumlar için oldukça zor kabul edilebilecek bir yaklaşımdır. Diğer kurumlarda sıradan bir görev almaları bile on yıllar almış iken kadınların tekkelerde böyle yüksek bir mevki bu kadar kısa sürede edinmiş olmaları pek mümkün görünmemektedir. Bu durum, kurumun iç işleyişi ile açıklanabilir görünmektedir.

Osmanlı kadınlarının gelir elde etme yolları arasında bir yerden, yaptıkları bir iş karşılığında ücret/maaş almaları oldukça nadir olsa da ücret alınan yerin bir tekke olması daha da az bilinen bir durumdur. Çalışmamızda bu nadir duruma türbedarlık, duağülük, bevvâblık, açıcılık görevlerine karşılık maaş talebinde bulunan ve talepleri yerine getirilen kadınların varlığına yine arşiv belgeleri ile örnek gösterilmiştir. Tekke gelirlerinden maaş alan yahut kendisine maaş tahsis edilen kadınların varlığı, kadının çalışma hayatı ile ilgili araştırmalara yeni bir bakış açısı getirecektir. Gelir elde etme yeri olarak tekkelerin göz ardı edilmesine bu yaygın kurum hakkındaki önyargıların yol açtığı düşünülebilir. 19. yüzyıl özelinde tekkeleri eski formlarından uzaklaşmış, belki dejenere olmuş, dini bir yapıdan çok bir kulüp olarak değerlendirme, buralarda barınanların ise miskinlerden müteşekkil işsiz güçsüz topluluklar olduğu yaklaşımı tekke görevlerinin bir gelir kapısı olarak değerlendirilmesini engellemiş görünmektedir. Oysa anlaşıldığı üzere tekkeler kadınlar dahil çalışanlarına ve barınanlarına gelir imkânı sunabilecek yapılardı. İş bölümü ve organizasyon yapısı dikkate alındığında tekkelerin yöneticisinden çalışanına oldukça organize kurumlar olduğunu söylemek mümkündür.

İnsanüstü özellikleri ve erişilmesi güç konumlarıyla belirli ve çok az sayıda kadının erişebileceği evliya kadınlar seviyesi, bir açıdan kadınların tarikatlar ile ilişkisinin göz ardı edilmesine yol açmış görünmektedir. Veli kadınların belgelere geçmiş sıradan hemcinsleri bu çalışma kapsamında görünür olmuştur. Sadece bir merak ve yeni sorular üretmek amacıyla yapılmış olan çalışma geliştirilip daha derin cevaplar üretildiğinde, bilinenin haricinde birtakım

neticelere ulaşmak mümkün olacaktır. Bu sayede erken dönemlerde velîleşen, yakın dönemde hayırseverlikle yüceltilen kadınların, tekke ve tarikatlarla sıradan bir insanın kurduğu türden bir bağ kurabileceği görülmüştür. Fazlaca ilgilenilmemiş bir alan olarak tekke kadınlarının, yeni bir faaliyet alanına pencere açılarak kutsal veya hayırsever ama dışarıdan bir el olarak değil, bizzat tekke hayatının bir parçası oldukları gösterilmiştir.

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Çıkar Çatışması:** Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

**Finansal Destek:** Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Conflict of Interest:** The author has no conflict of interest to declare.

**Grant Support:** The author declared that this study has received no financial support.

## Kaynakça/References

### a) Arşiv Belgeleri:

#### Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

- BOA, Osmanlı Arşivi. Sivaslı Ali Baba Zâviyesi Evrakı [HSD.SABZ]. No. 4, Gömlek No. 42.
- BOA, Osmanlı Arşivi. İbnül Emin [İE.EV], No. 71, Gömlek No. 7641.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi Evrakı [TS.MA.e]. No. 823, Gömlek No. 31.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi Evrakı [TS.MA.e]. No. 7368, Gömlek No. 47
- BOA, Osmanlı Arşivi. Şuray-yı Devlet [ŞD]. No. 3046, Gömlek No. 48.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Ali Emiri Üçüncü Ahmed [AE.SAMD.III]. No. 164, Gömlek No. 16082.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Cevdet Evkaf [C.EV.]. No. 650, Gömlek. 32792.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Cevdet Evkaf [C.EV.]. No. 415, Gömlek. 21041.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Ali Emiri Selim III [AE.SSLM.III.]. No. 109, Gömlek. 6595.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Ali Emiri Selim III [AE.SSLM.III.]. No. 163, Gömlek. 9797.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Ali Emiri Mahmud II [AE.SMHD.II.]. No. 78, Gömlek. 5993.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Kâmil Kepeci defterleri [KK.d.]. Gömlek. 6290.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Meclis-i Valâ [MVL.]. No. 784, Gömlek. 69.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Ali Emiri Mustafa III [AE.SMST.III.]. No. 239, Gömlek. 18977.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Ali Emiri Mustafa III [AE.SMST.III.]. No. 132, Gömlek. 10341.
- BOA, Osmanlı Arşivi. İbnülemin Vakıf [İE.EV.]. No. 6, Gömlek. 737.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Cevdet Evkaf [C.EV.]. No. 7, Gömlek. 307.

#### İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri:

- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, No. 1773, Evrak no. 3/123/129/148, Sayfa No. 3.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, No. 1771, Evrak no. 20/62, Sayfa No. 80.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, No. 1775, Evrak no. 43, Sayfa no. 98.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, No. 1736, Evrak no.? Sayfa No. 21.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, No: 1743, Sadıra no. 137, Sayfa No. 11.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, No. 1745, Sadıra no. 70, Sayfa No. 45.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, No. 1746, Evrak No. 117/kırmızı 107, Sayfa No. 79.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, No. 1746, No. 126/kırmızı 123. Sayfa No. 70 Evrak.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, No.1735, Evrak no. 31-hulâsa, 2777, Sayfa no. 36.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, No.1735, Evrak no. 57- hulâsa, 7003, Sayfa no. 59.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, No. 1735, Evrak no. 42-hulâsa 660, Sayfa no. 201.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, No. 1762, Evrak No. 67/149, Sayfa No. 191.

### Şer’iye Sicilleri:

Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (1247-1250/ 1831-1834). pro.yön. M. Âkif Aydın-ed.Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. 93/158.

Beşiktaş Mahkemesi, 63 Numaralı Sicil (1061-1062 / 1651-1652). pro.yön. M. Âkif Aydın-ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019). 48/228.

Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil, (1154-1161 / 1741-1748). pro.yön. M. Akif Aydın-ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. 72/ 611.

Eyüp Mahkemesi (Havass-ı Refia), 61 Numaralı Sicil (1065- 1066 / 1655). haz. Baki Çakır. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011. 27/294

### b) Diğer Kaynaklar:

Aşıkpaşazâde. Osmanoğlu’nun Tarihi. Hz. Kemal Yavuz-Yekta Saraç. İstanbul: K Kitaplığı, 2003.

Aydın, Bilgin. “Meclis-i Meşâyih”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA), 28/247-248. Ankara: TDV Yayınları, 2003,

Ayverdi, İlhan. Kubbealtı Lügati. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2016.

Bahadır, İbrahim. Alevi ve Sünni Tekkelerinde Kadın Dervişler. İstanbul: Su Yay., 2005.

Bayram, Mikail. “Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-I Rum) Teşkilatı’nın Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 1 (1981), 57-72.

Bergen, Lütfi. “Ömer Lütfi Barkan’ın Dervişleri ve Anadolu’da Şehir Kurmak”, Akademik Platform 1/2 (2017), 23-67.

Bölükbaşı, Ayşe. XVI. yüzyılda İstanbul’daki Halveti Tekkeleri, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Cebecioğlu, Ethem. “Bâciyân-ı Rûm”, Türk Aile Ansiklopedisi, 2/651-654. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1991.

Cebecioğlu, Ethem. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2009.

Çıkla, Ayşe. “Erken Dönemde Osmanlı Devleti’nde Kadın Baniler (1299-1512)”, Mimarist Dergisi 4/14 (Aralık 2004), 86-89.

Erdem, Yasemin Tümer- Yiğit, Halime. Bâciyân-ı Rûm’dan günümüze Türk kadınının iktisadi hayattaki yeri. İstanbul: Ticaret Odası, 2010.

Ertem, Adnan. “Osmanlıdan Günümüze Vakıflar”. Divan Dergisi 6 (1999), 34.

- Foley, Sean. "When Spirit And Intellect Know no Gender Boundaries: Women And The Rise of The Naqshbandiyya-Khalidiyya In The Ottoman Empire During The Nineteenth Century", *Prajna Vihara*, 12/1 (January-June, 2011), 16-28.
- Gülyüz, Bahriye Güray. "Eskicuma (Targovişte) Kızana Sultan Tekkesi ve Kızana Sultan Ekseninde Türk-İslam Tasavvufunda Türk Tipi Kadın Evliya Fenomeni", *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Nisan 2019), 32-46.
- Hadžijahić, Muhammed. "Badžijanije U Sarajevu I Bosni", *Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke* 7/8 (1982), 109-133.
- Kafadar, Cemal. *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*. İstanbul: Metis Yay., 2019.
- Karpat, H. Kemal. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yay., 2010.
- Köprülü, Fuat. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Ankara: TTK Yay., 1991.
- Küçük, Hülya. "Tasavvuf'ta Kadın", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 291.
- Küçük, Hülya. "Türk Tarihinde Kadın Velifler: İlk Dönem Mevlevîliği Örneği", *İstem* 5/10 (2007), 68.
- Maydaer, Saadet. "Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar Ve Mal Varlıklarının Kaynakları", *Vakıf Kuran Kadınlar*, Ankara: VKMY, 2019, 143-159.
- Özcan, Serpil. *19.yüzyıl İstanbul Tekkeleri ve Mekânsal Konumlanışları*, İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Özköse, Kadir. "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre Ve Akımların Rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2003), 270.
- Özsaray, Mustafa. *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (19. yüzyıl)*, İstanbul: Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Sağır, Yusuf. "Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın Vakıf Eserleri", *Vakıflar Dergisi* 40 (Aralık 2013), 55-86.
- Sayın, Esmâ. "Kulluk Ve Özgürlük Açısından Tasavvuftaki Kadın Anlayışına Bir Bakış", *Türk-İslam Medeniyeti İlmî Araştırmalar Dergisi* 20 (2015), 149.
- Saylan, Betül. "Mevlevîlik'te Kadın ve Mevlânâ Âilesinden Kâmile Hanım'ın Mevlevîliğe Hizmetleri", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Bahar 2017), 89-100.
- Tanman, Baha. "Âsitâne", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA)*, 3/485-487. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Telci, Cahit. "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", 50. Yıl Türkçülük Armağanı, ed. İsmail Aka ve diğerleri, (1944).
- Uludağ, Süleyman. *Süfi Gözüyle Kadın*, İstanbul: İnsan Yayınları. 1998.
- Varol, Muharrem. *Tekkede Zaman, Üsküdar'da Rifai Sandıkçı Dergâhı ve Vukuat-ı Tekaya*. İstanbul: Dergâh Yay., 2017.
- Yılmaz, Ömer. "Hıristiyan Mistik ve İslam Tasavvuf Geleneğinde Kadın İmgesi ve Evlilik Konusuna Kısa Bir Bakış", *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/2 (Aralık 2012), 54.